

**«РОЗПАЧ, СМУТОК,
ВІДЧУТТЯ НЕЛИЧНОЇ ПОРАЗКИ...»**
Листи Бруно Шульца до Романи Гальперн

Від перекладача

У 2012 році минає 120 років від дня народження і 70 років від дня трагічної загибелі видатного польського письменника Бруно Шульца, котрий усе своє життя мешкав у Дрогобичі та представив на сторінках своїх вишуканих оповідань і в своїй графіці польсько-єврейсько-український світ маленького галицького містечка. Його міфічне твориво, всупереч нещадному часові та людському варварству, було врятоване зусиллями шанувальників творчості скромного генія із центральноєвропейської провінції. Серед тих, хто доклав, мабуть, найбільших зусиль у цьому напрямку, – польський поет, есеїст, етнограф, культуролог і громадський діяч Ежи Фіцовський (1924-2006). Українські читачі у 2010 році отримали змогу прочитати його орис таґніт, книгу шульцознавчих есе «Регіони великої ересі та околиці», опубліковану київським видавництвом «Дух і Літера».

Натомість до цьогогорічного ювілею Бруно Шульца видавництво готує український переклад укладеної та прокоментованої Ежи Фіцовським «Книги листів» Бруно Шульца – збірки всіх знайдених уцілілих листів із числа написаних рукою великого письменника до друзів, колег, партнерів у видавничих і мистецьких починаннях, а також до офіційних, насамперед освітянських установ, листів, які стосуються службового статусу, творчих відпусток і робочого навантаження авто-

ра. Окрім того, книга містить віднайдені листи до Бруно Шульца, частина з яких доповнюють кореспонденцію майстра та дозволяють краще зрозуміти перипетії його індивідуальної біографії та творчих пошуків і осягнень. Ще раз слід наголосити, що левову частку цього листування упродовж близько 60 років збирав Єжи Фіцовський, котрому ми завдячуємо також турботливу й ретельну реконструкцію життєпису загиблого дрогобицького письменника. Упорядник спорядив публікацію листів Бруно Шульца докладними коментарями, які стосуються обставин віднайдення текстів, їх атрибутики, згаданих подій і осіб.

Окрім того, в актуальному українському перекладі будуть внесені необхідні уточнення, які постали завдяки дослідженням шульцологів упродовж десятиліття 2002–2012 років, – головним консультантом виступає відомий польський шульцознавець, співробітник Інституту польської філології Гданського університету, співавтор «Шульцівського словника», керівник видавництва «*slowo/obraz terytoria*» Станіслав Росек. Публікація цих текстів украй важлива не лише тому, що вони є періоджерелом до біографії Б. Шульца та історії його доби, які нерозривно пов'язані з історією та культурою сучасної України, а й тому, що письменник із Дрогобича був видатним епістологом, прикладав велику вагу до кореспонденції, яка часто становила зав'язок його пізніших оповідань, а через знищення тоталітарними режимами спадщини загиблого літератора, його листи часто є єдиним слідом втілених і не-втілених задумів. Важливий аспект цієї публікації стосується увічнення пам'яті про знищений нацистами і сталіністами світ галицьких євреїв, котрі спершу зазнали Голокосту, а відтак органи влади СРСР упродовж півстоліття брутально стирали сліди їхньої культурної, релігійної та навіть просто людської присутності на теренах Галичини.

Пропонуємо увазі читачів фрагмент українського перекладу «Книги листів» Бруно Шульца – його листи до друга, повірника у життєвих і мистецьких справах, варшавського менеджера культури (як би ми назвали тепер цей фах) Романи Гальперн. Гарна й освічена жінка, улюблена модель Станіслава Ігнація Віткевича, самостійна й сучасна жінка, котра самотужки

заробляла на життя, встигаючи водночас допомагати у за-
лагодженні різних проблем багатьом потребуючим, Романа
Гальперн розуміла геніального провінційного самітника, клопо-
талася у його справах у столиці (спроба одруження Шульця
з Юзефиною Шелінською, отримання закордонного паспорта,
пошуки роботи тощо). Вереснева катастрофа 1939 року наза-
вжди розлучила цих кореспондентів. Шульць спершу рятувався
як міг під радянською окупацією, а відтак, промучившись
півтора року в дрогобицькому ґеті, загинув, застрелений на
вулиці ґестапівцем. Романа Гальперн спершу мешкала у вар-
шавському ґеті, відтак із фальшивими документами два роки
ходила по лезу бритви в Кракові, врешті, виказана шанта-
жистами, була розстріляна ґітлерівцями в тюрмі незадовго
до приходу Червоної армії. Листи Бруно Шульця до Романи
Гальперн дивом врятувалися в її варшавському помешканні та
становлять найбільший його епістолярний комплекс, що до-
зволяє судити і про естетичні уподобання маєстро, і про його
творчі шукання, і про перипетії його земної біографії.

Андрій Павлишин

Бруно Шульц – Романи Гальперн

I

Я сповнений щодо Вас докорів сумління, хоча міг би ви-
правдати перед самим собою мою провину розшарпаністю та
дезорганізованістю мого варшавського часу. Я не намагаюся
виправдовуватися, є мотивації, які, коли прагнеш якомога точ-
ніше переповісти справжній стан речей, тим більше видаються
пгучними й притягнутими за вуха. Добре, що Ви мені нагада-
ли про Рільке [1]. Коли людина перебуває у розпачі від влас-
них поразок (про які ніхто не відає) в творчості, – від згадки
про його ім'я стає легше. Існування його книжок є гарантією
того, що заплутані, глухі маси не сформульованого всередині
нас можуть іще виринути на поверхню чудесно очищеними.
Точність і чистота дистиляції Рільке є для нас утіхою. Я дуже
мучуся моїми спробами писання. Письменник (принаймні

такого гатунку, як я), – то найубогіше створіння на землі. Він безугавно мусить брехати, мусить переконливо представляти як утілене й реальне те, що насправді перебуває в ньому в убозстві розпаду й хаосу. Те, що я можу комусь репрезентувати те саме, що Рільке мені, видається мені зворушливим і засоромлюючим, а водночас незаслуженим. Я також не сприймаю цього цілком серйозно.

Контакт із Вами буде мені дуже милим. Цікаво мені, яким буде текст того контакту.

Пересилаю Вам примірник «Цин[амонових] крамниць» із тією ж поштою та додаю вирази поваги й симпатії.

Бруно Шульц
Дрогобич, 16. VIII. 1936

II

Прошу мені вибачити, що так пізно відписую і що відписую в цілковито змінених обставинах, за яких проблеми, започатковані в нашому листуванні, дивовижно застаріли. Абстрактні справи, в які я завжди був внутрішньо заглиблений, стали мені далекими. Я переживаю дуже конкретні та важкі особисті клопоти. Моя наречена [2] (чи Ви знали про її існування?) хоче мене покинути, вона вважає моє повернення до Дрогобича спонукою, щоб порвати зі мною контакти. Я не можу, на жаль, відмовити їй у слухності. Вона вже надто довго на мене чекає і марнує свої дні в самоті та в яловій роботі у Статистичному Управлінні. Через мою відразу до практичних справ я занедбав справу нашого шлюбу, коли для того був належний час, і коли вона мене про це просила. Тепер технічні труднощі ще більші, але маю враження, що якби мені вдалося виконати ті формальності – справа не була би ще загублена.

Тільки чи Вам цікаві мої приватні справи? Ви прагнули контакту з поетом, а натрапили на особу, захрясну у справах найконкретніше-життєвих. На жаль, я тепер лише приватна особа, яка по-людськи страждає, якій земля втекла з-під ніг, і яка не знаходить сенсу у своєму житті. Вона, моя наречена, є моєю долею в житті, завдяки їй я є людиною, а не тільки лемуrom і домовиком. Вона мене більше кохає, ніж я її, але я її біль-

ше потребу для життя. Вона мене врятувала своїм коханням, уже майже занапащеного й запропашеного задля нелюдських країн, безплідних Гадесів фантазії. Вона мене повернула життя й щоденності. То найближча мені людина на Землі.

Чи знаєте Ви, що ще до нашого з Вами знайомства п. Штурм [3] хотів мене скерувати до Вас саме в цій справі, сподіваючись, що Ви мені щось порадите. Йшлося власне про мій шлюб із Юною. Не знаю, на чому він ґрунтував свої надії. Чи маєте Ви досвід у сфері цивільних шлюбів? Чи були б Ви такі ласкаві і чи могли б Ви щось для мене зробити? Вибачте мені, що звертаюся до Вас із цим. Я викладу Вам мій випадок – може, Ви знайдете для мене якийсь порятунок. Я був би Вам безмежно вдячний. Тож дозвольте мені представити Вам фактичний стан:

Моя наречена є католичкою (її батьки прийняли хрещення). Є певні причини, через які вона не може відмовитися від католицької конфесії. Натомість я не хочу приймати хрещення. Задля неї я зробив лише ту поступку, що вийшов із юдейської громади [4]. За цих обставин можливий тільки шлюб за німецьким законом, чинним у колишній прусській займанщині, скажімо, в Катовицях. Як мене поінформували, у шлюб можуть вступити тільки ті, хто впродовж 3 місяців прожив на території Сілезького воев[одства]. Можна обійти цей закон, удавано прописавшись в якомусь сілезькому місті. Чи знаєте Ви бодай щось про такі справи? Чи знайомі з кимось, якимось адвокатом, котрий узявся би вести таку справу? Може Ви знаєте когось, хто нещодавно би взяв цивільний шлюб за німецьким законом? Чи можете Ви бодай щось для мене зробити?

Отакі-то проблеми, довкола яких кружляють тепер мої думки. Щоб хоч якось могли функціонувати, я мушу мати забезпечену [просторову] близькість і контакт із Юною (так звуть мою наречену). Це та стартова точка, від якої я здійсмаюся скалою фантазії. Тепер я не можу нічого писати, ані малювати. З нетерпінням чекаю на Вашу ласкаву відповідь. Кілька днів тому отримав листівку від Віткаци [5].

Дуже сердечно Вас вітаю

Бруно Шульц
Дрогобич, 19. IX. 1936
Флоріанська 10

III

Дорога Пані!

Повідомляю Вам, що непорозуміння між мною та Юною цим разом знову вдалося уникнути, – як надовго, не знаю. Дякую Вам сердечно за інформацію та добрі, теплі слова. Зі здивуванням і радістю я запитую себе, чим викликана Ваша приязнь, чим я на неї заслужив. Чи то не щастя, незаслужене й несправедливе, що книжка приносить нам – попри інші блага – ще й приятелів? Але я приймаю це із вдячністю. У мене сьогодні кращий день, один зі спокійних і затишних днів. Маю легку гарячку й лежу в ліжку, не пішов сьогодні до школи. Надворі холодний день, гострий і негостинний, сповнений прози й суворості. Але довкола мого ліжка кружляють добрі духи, поруч зі мною лежать два томи Рільке, які я собі позичив. Час від часу я входжу в його важкий і напружений світ, під багатоярусні склепіння його небес, і знову повертаюся до себе. Не відаю, чи Ви знаєте Рільке [6]. За вершину його творчості я вважаю «Neue Gedichte». Те, що він пізніше писав: «Duineser Elegien», «Sonette an Orpheus» – є вже занадто рафінованим і езотеричним. Маю також поруч під рукою мої малюнки, і часом мені здається, що вони справді добрі, і що я міг би робити ще кращі. Моїм великим ворогом є зневіра в собі, брак любові до себе. Минають довгі місяці, й нічого з того, що я роблю, не отримує мого схвалення, жоден задум, який виринає, не заспокоює мене, ніщо мені не подобається. Цей стан невдоволення собою прирікає мене на бездіяльність. Але іноді гадаю, що ця суворість виправдана і що вона слушно прирікає на загибель речі незрілі й недосконалі. У речей є лише та вада, що треба спершу погодитися на речі недосконалі, щоб набрати розмаху, розпалитися і приголомшити, і десь на межі своїх можливостей знайти речі досконалі. Ваші побоювання, що життя удвох могло би позбавити мене властивого клімату моєї творчості, спонукали мене замислитися. Можливо, самотність була джерелом мого натхнення, але чи життя удвох насправді переламає цю самотність? Чи не залишаєшся самотнім попри все? І чому всі поети міняють урешті свою самотність на життя удвох? Я маю людський страх перед самотністю, перед тією безплідністю непо-

трібною й витісненою на узбіччя життя, яке я хотів відтворити в «Пенсіонері» [7]. І звідси моя втеча в подружжя. Зрештою, то найближча мені й дорога особа, для якої я значу дуже багато – чи то не велика річ – значити для когось усе?

Чи читали Ви мою «Весну» у вересневому «Skamandr»'і? У жовтні з'явиться друга частина тієї «Весни», як мені здається, краща [8]. Я хотів би більше дізнатися про Вас, про Ваше життя в минулому. Чи не захотіли б Ви мені щось про себе написати? Ще раз сердечно дякую – дуже відданий і вдячний

Бруно Шульц
Дрогобич, 30.IX.1936

IV

Дорога Пані!

Чи не діткнув я, або образив чимось Вас у моєму останньому листі? Чому Ви замовкли? Чи, може, Ви того листа не отримали? Адже Ви були сповнені щирого бажання зав'язати зі мною посутнє листування! Чи Ви у чомусь розчарувалися? Я часто думаю про Вас, але мені перешкоджає те, що я не пам'ятаю, як Ви виглядаєте. Знаю лише, що Ви мали вранішні тубельки на дуже маленьких ніжках, і що потім, коли Ви вбрали капелюшок – стали раптом іншою і молодшою. Що поробляєте? Нещодавно я прочитав Андре Жіда: «Льохи Ватикану» [9]. Чудовий роман! Прошу його неодмінно прочитати. Чи читали Ви мою «Весну» в останніх «Skamandrach»? Боюся, що Ваше мовчання означає або пригніченість, або розчарування. Я б тішився, якби виявилось, що причини цього менш серйозні.

Мої стосунки з Юною покращилися, хоча реальна ситуація та ж сама – тобто труднощі укладення шлюбу все ще тривають, – і так само наша вимушена розлука. Від Стася Віткевича отримую час від часу короткі звістки. Чи бачитеся Ви зі Штурмом? Мені б хотілося, щоб Ви почали посутнє листування – ініціювали якусь дискусію, зачепили якусь проблему. Не знаю: чи не здалося мені, що Ви мені розповідали про свою донечку. Де вона? Чи вже велика? Дуже прошу написати пару слів у відповідь і сердечно вітаю

Бруно Шульц

Маю намір 1-го XI поїхати на 2 дні до Катовиць, щоб влаштувати рекогносцирування у справі мого шлюбу. Чи могли б Ви мені щось порадити?

[жовтень 1936]

V

Дорога Пані Романо!

Засмутила мене звістка про те, що Ви журитеся з приводу синочка [10]. Але чи Ви не перебираєте міри у своєму розпаці, для якого, здається мені, немає підстав? Наскільки я знаю, припухлі залози та гарячковий стан, або навіть лихоманка – дуже поширена дитяча хвороба. Навіть у нашій родині було кілька випадків. Ці діти виростають у здорових юнаків. Я також думаю, що Ви надміру переймаєтеся, що дитина лежить. Ліжковий режим потрібен, і дитина не відчуває цього так болісно, як Вам здається. Я сам пролежав якось 6 місяців – мені було тоді 22 роки, – і ті часи у моїх спогадах не видаються мені найгіршим часом мого життя. Не впадайте у відчай, Дорога Пані Романо, Ви побачите, що це захворювання залоз минеться, і хлопчик видужає без сліду. Я не знаю, чому я подумав, що у Вас дівчинка.

Мене також зажурило те, що Ви пишете про Юну. Я, що правда, переконаний, що Ви судите про справу на підставі поверхневих симптомів і не знаєте справжньої Юни – проте щось від того жакіття, про яке Ви мені розповіли, мимоволі мені передалося. Скажу Вам правду, що страх самотності не є моїм найглибшим мотивом, який мене прив'язує до Юни. Чи повірите Ви, що таким почуттям і таким палким коханням не обдарувала мене ще жодна жінка, і, мабуть, я вже більше не зустріну вдруге в житті істоти, настільки переповненої мною. Оце її велике почуття полонить мене і зобов'язує. Я не міг би змарнувати того почуття, яке тільки раз у житті трапляється. Це понад мої сили. Крім того, я дуже прив'язаний до неї, люблю її, і мені з нею добре. Я не уявляю собі, щоб наше подружжя було філістерським і міщанським – як Ви собі це наперед уявляєте. Юні дуже подобається моя творчість, кожна нова моя річ незмірно її тішить. Ви справді вба-

чаєте у зв'язку з цим аж таку небезпеку для моєї творчості? Цікаво, що про це думає Штурм. Чи Ви з ним коли про це балакали?

Дякую Вам палко за клопотання в моїй справі. Я зворушений і дуже Вам вдячний. Я тішуся тією Вашою приязню, яка зовсім незаслужено припала мені в дар. Я не їздив до Катовиць. Маю звідти звістку, що фіктивно прописатися в Катовицях неможливо, бо влада знає про зловживання, які чинять, натомість у сілезькій глибинці досі це ще можна влаштувати. Я дуже хотів би, щоб усе вже минулося. Мені дуже не подобаються такі ігрища з владою, і я не вмю цих справ облаштувати. Я в тих речах дуже безпорадний.

Не хочу скаржитися, але я живу в дуже тісних і обмежених умовах. Я мешкаю в 2-х кімнатах із сестрою-вдовою, дуже милою особою, але хворою та сумною, з літньою кузинкою, яка веде наше господарство, і племінником, 26-річним юнаком, котрий є кимось на зразок меланхоліка [11]. Тому мені здається, що одруження принесе мені зміну на краще. Я не знаю лише, чи подужаю утримати дві сім'ї, бо мої родичі не мають жодних доходів. Пан Штурм та інші клопотали про посаду для мене у Варшаві, але поки що це не дало жодних результатів. Я дуже змучений і знуджений школою – викладаю тепер у середній школі – і хотів би могти обійтися без посади і жити тільки для творчості. Можливо, що я мав би повністю ізолюватися, як Рільке, мешкати сам і не мати нікого.

Коли Ви писали мені одного разу про свою самотність – мені було дуже шкода Вас – я шкодував, що я не вільний. Не смійтеся. Ви маєте такого друга, як Штурм, людину чудову та незвичайну. Про що Ви з ним балакаєте?

Будь ласка, напишіть мені, чи синочкові вже краще, чи спала вже в нього температура, і що кажуть лікарі. Не журіться цим. Це не страшно і завжди минається. Скільки йому років?

Дуже ще раз дякую і дуже сердечно вітаю

Бруно Шульц

Прошу привітати п. Штурма від мене.

[початок листопада 1936]

Дорога Пані!

Дякую за звістку й думки, завше для мене цікаві, бо вони стосуються моїх справ, а люди ненаситні в слуханні, коли їм хтось хоче говорити про них самих*. Відтоді, коли я Вам писав, мені стало дуже зле, не назовні, натомість різко погіршилася внутрішня ситуація. Я цілковито упав духом. Я сказав собі, що не є ні малярем, ні письменником, ні навіть порядним учителем. Мені здається, що я ошукав світ якоюсь блискітливістю, що нічого в мені немає. Я намагався відмовитися від творчості, жити як пересічна людина, і це мені здається дуже сумним. Окрім того, моє щоденне існування залежить від мого мистецтва, оскільки вартостями, запозиченими з мистецтва, я підпираю моє калічне вчителювання. Подумки я вже позбувся був посади і опинився в крайній нужді. Дивлячись на міських божевільних, на жебраків у лахмітті, я думав: може, невдовзі і я так виглядатиму. Ви знаєте, що я не надаюся до жодної чесної праці. Я не можу себе перемогти, не можу знайти жодної принади** в учителюванні. Тим я значно відрізняюся від моїх колег-учителів. Я б хотів байдикувати, нічого не робити, швендяти – мати трохи радості від краєвиду, від небосхилу, відкритого передвечірніми хмарками в ирій. Тоді, може, повернулася б радість життя. В умовах чинного безробіття чутно тільки погрози й напучування. Обов'язок виростає до якихось апокаліптичних розмірів. Загроза скорочення висить над кожним. Кілька років тому в нашій професії ще можна було відчувати спокій безпечного порту, якоїсь життєвої пристані. Було трохи погожості й радості. Тепер радість вигнали з нашого життя, а без радості, без невеликого надлишку радості я не вмію творити. Тільки нічого не кажіть Штурмові про мою нехіть до праці, він того не любить у людях, хоча ставиться до інших із таким розумінням.

Ви помиляєтеся, коли гадаєте, що для творчості потрібне страждання. Це стара затерта схема, – либонь, іноді й слушна, – але не в моєму випадку. Я потребую доброї тиші, трохи таємної, поживної радості, споглядальної пажерливості на

тишу, на погожість. Я не вмію страждати. Страждання мене не підсилює. А, може, я помиляюся.

Я не листуюся з жодною жінкою, крім Юни. Шкода, що ми не знайшли одне одного пару років тому. Тоді я ще вмів писати прегарні листи. З моїх листів поступово постали «Цинам. крамниці». Ті листи переважно були адресовані Пані Деборі Фогель, авторці «Цвітуть акації» [6]. Більшість тих листів пропали. [12]

Читання актуальних літературних видань гнівить мене. Я бачу, скільки люди пишуть, а я – нічого. Дякую Вам красно, – не трудіться надсиланням «Wiadomości» [13], не знаю, чи я їх читатиму. П. Штурмові не знаю, що й писати. Я в розпачі – без обґрунтованої рації, і в цьому становищі я є еготистом, замкненим на власних справах. Як то мав би зрозуміти Штурм – він, який цілковито відданий людям, позбавлений приватного життя, антитеза еготизму?

Не журіться Стефом. То мусить трохи потривати, але минеться. Побачите.

Дуже сердечно Вас вітаю

Бруно Шульц
15.XI.1936

Чи Вам справді ще подобаються «Крамниці»? Чи Ви вірите в мою творчість?

Передавайте сердечні вітання Віткаци.

Чи можете Ви щось зробити у справі моєї фіктивної реєстрації у Сілезії? У сілезькій глибинці вистачить посвідки про кількатижневу реєстрацію, як мене поінформував один адвокат із Катовиць. Як би те зробити? Але не варто цього брати близько до серця. Вам вистачить власних клопотів, та й, окрім того, Стеф хворий. Зачекаю, аж йому покращає.

* У цьому полягає [секрет] успіху всіх ворожок, хіроманток тощо.

** А я не вмію жити без якоїсь принади, без дрібки перцю, без якоїсь смаковитої приправи життя.

Дорога Пані Романо!

Ви так мимохідь повідомили мені про втрату посади, наче про мало важливий факт! Адже Ви мали б це уже якийсь час передчувати? Чи маєте Ви якісь види на іншу? Чи Штурм чогось не порадить, не скористається своїми впливами? Дивна річ, що ота справа із залозами Вашого хлопчика так тягнеться! А, може, то на іншому тлі? Повідомте мені неодмінно про подальший перебіг, і що каже лікар.

Чи на літературних вечорах Ви бачитеся із кимось зі спільних знайомих? З ким Ви там знайомі? Про листування із Гомбром [14] я не писав, бо насправді справа була тривіальна – не відомо, з якого дива про неї стільки говорили. Гомбрович – то дуже цікавий письменник, один із найцікавіших. Чи знаєте Ви про його «Щоденник періоду дозрівання»? Прошу обов'язково прочитати – сенсаційна книжка. Я не відписував у справі приїзду до Варшави, бо не знав, як воно складеться. Тепер виглядає так, що я не приїду, або [приїду] дуже ненадовго. Юна їде до Янова неподалік Львова. Побачимося у Львові. Приїду, може, сам у справі видання моїх новел [15]. Хочу попередньо залагодити справу шлюбу та поїхати до Катовиць. Я, власне, шукаю когось у сілезькій глибинці, хто б погодився прописати мене у себе. Я не знаю нікого. Навіть не знаю, як ті місцевості називаються. Може, Ви зможете мені щось порадити?

Штурмові я не писав, бо здається мені, що я зайве обтяжую його обов'язком відповіді – людину настільки зайняту, – я вважаю гріхом відбирати йому ту дециму часу, яку йому інші не встигли урвати. Як Ви можете бодай припустити, що я знеохотився до нього? Як він може таке припускати? Як узагалі можна мати закиди до Штурма? Я сповнений поваги і чулості до цього чоловіка, напишу йому невдовзі.

Я доходжу до висновку, що найважливішою причиною моєї депресії є бездіяльність, непродуктивність. А причиною моєї бездіяльності є забобон, що я можу працювати тільки, коли все гаразд, і коли я задоволений, і маю трохи безтурботності в душі. Між тим, у будь-якому настрої слід здолати себе і працювати. Незалежно від погоди і примх настрою. Не пи-

тати себе про задоволення, про щастя – зіперти своє життя на праці, на зусиллях, на результатах. Якби мені це вдалося, я був би щасливий.

Минулого тижня я побував у Львові, відвідав мою давню приятельку Дебору Фогель, дуже милу і шляхетну, і мудру людину, а також моїх родичів. Я зголосився прочитати доповідь про Т. Манна [16] в мист[ецько]-літ[ературному] Клубі, але ще не почав її готувати.

Не гнівайтесь за скупий сьогоднішній лист, і скоріше відпишіть. Я читаю Ваші листи з великим задоволенням і... полегкістю.

Сердечно Вас вітаю

Бруно Шульц
29. XI. 1936

Малюнок пришлю окремо.

VIII

Дорога Пані Романо!

Ваш лист засмутив мене. Зі здивуванням упізнаю риса за рисою образ моїх власних депресивних станів. Які подібні між собою по суті люди. Так само, як усі мають однакові члени й органи, так само вони переживають ті ж стани. Чи в іншому разі були б можливі книжки та твори мистецтва, комунікація між ними? Але велика новина для мене – Ваша проба пера у прозі! Ви пишете досконало! Питання тільки, чи маєте Ви більший матеріал, чи вистачило б Вам духу на більшу річ. Спробуйте! Мене дивує виразний нарцисизм того короткого твору. Я не приписую його Вам. Це властивість, яка мене завше захоплює в жінці як вираз її принципової іншості, неосяжної для мене гармонії та згоди із самою собою. Це те, що мені назауваж зостанеться чужим, а тому привабливим і омріяним. Сам я далекий від нарцисизму, і мені здається якимось метафізичним привілеєм віддаватися йому настільки безтурботно й безоглядно. Пишіть і далі! Кінцева пуанта дуже добра.

Що Вам порадити на Ваші стани? Якусь роботу! Це найкращий наркотик. Я кажу як мораліст, проте я далекий від

тих заялжених банальностей. Я кажу з позиції внутрішньої гігієни та техніки життя. То єдиний наш порятунок. Спитайте Віткаци, чи міг би він бодай мить жити й не збожеволіти, чи не накласти на себе руки, коли б він не мав роботи.

Читаю тепер «Змори» Зегадловича [17]. Дуже те мене цікавить і розпалює. Поза межами тієї книжки я бачу контури іншої книжки, яку сам хотів би написати. Отож, властиво, не знаю, чи читаю книжку [Зегадловича], чи оту потенційну й не втілену. Так читається найкраще, коли поміж рядками я вичитую себе, власну книжку. Так ми читали в дитинстві, тому пізніше ті ж книжки, колись такі багаті і сповнені плоті, – пізніше, у дорослому віці стали наче дерева, позбавлені листя, – наших доказувань, якими ми закитовували їхні прогалини. Нема вже ніде тих книжок, які ми читали в дитинстві, розвіялися, – zostалися голі скелети. Хто мав би ще в собі пам'ять і м'якість дитинства, – мусив би їх написати знову, такими, якими вони були тоді. Постав би справжній Робінзон і справжній Гулівер.

Тішуся, що синочкові вже так добре. Ви бачите, що минулося. А однак Ви не тішитесь й маєте тепер інші зажури. Що буде з Вашою посадою? Може, підете до ГСУ [18]? Що поробляє Стась [19]? Попросіть його, щоб він мені щось порадив у справі реєстрації у сілезькій глибинці. Він має там знайомства. А, може, Штурм міг би щось зробити? То мусить статися пильно, бо приблизно 20-го я хочу їхати до Катовиць. Припильнуйте це. Я клопочуся тепер про переведення до Львова. На Свята маю намір на кілька днів приїхати до Варшави. Природно, побачуся з Вами. Дуже сердечно вітаю

Бруно Шульц
Дрогобич, 5.XII.1936

IX

Сердечно Вам дякую за листа. То мені слід було мучитися докорами сумління і скаржитися на самого себе, що я Вас віднадив. Я кілька разів питався в листах до Ліберверта [20], як справи у Вас та Вашого синочка. Я усе якось не міг написати. Добре, що Ви зважилися перервати цю мовчанку. То чому б я мав ображатися на Вас?

Якщо Ви знаєте про те, то, певно, Вам відомо, що між мною та Юною стосунки розірвані, чи, принаймні (як тішу себе ілюзією) на неокреслений термін призупинені [21]. Дуже мені її шкода, не знаю, що вона поробляє після таких тяжких випробувань, на листи не відповідає. Шкода мені нас обох і всього нашого минулого, приреченого на знищення. Такої другої, як вона, я вже не знайду.

Зараз я живу дуже марно, нічого не пишу. Мене підтримує надія, що, може, на канікулах я здужаю кілька тижнів провести у повній самотності – наодинці лише із собою – хоча не знаю, чи витримаю тепер із самим собою. Мені б хотілося десь залишитися в повній самоті.

У травні з'явиться моя книжка [22], яка мене не тішить, а навпаки, сповнює хвилюваннями й побоюваннями. Що Ви поробляєте? Як Вам ведеться? Як поживає Ваш синочок? Напишіть мені про себе розлого. Ще раз палко дякую, що пам'ятаєте. Не могу більше сьогодні писати

Бруно Шульц
30. IV.1937

X

Дорога Пані Романо!

Не знаю, чи цей лист ще Вас наздожене. Дуже шкода, що Ви не написали мені раніше, позаяк я донедавна перебував неподалік від Вас, у Боберці поблизу Ломни, і ми б із Вами могли побачитися. Я оце щойно повернувся звідти, де дуже нудьгував, попри те, що завжди вважав благодворним вплив на мене самотності. Шкода мені, що й Ви зазнали різних прикрощів. Якщо я зараз і зазнаю чогось, то радше у загальному та філософському, ніж особистому. Природно, я б охоче з Вами побачився, але моя рухливість д. обмежена через брак грошей. Ви б мали бути дуже близько, ск. у Трускавці – де, до речі, д. гарно. Що той Гатлінберг пише про кохання? Як на мене, то я шукаю радше ліків від нездатності любити, ніж від любові. Я задрю людям, які вміють кохати.

Дуже сердечно Вам дякую за готовність допомоги, яку Ви мені пропонуєте. Чи могли б Ви, ск. виклопотати для мене ре-

дакційну посаду в Варшаві? Не хочу багато писати, бо може цей лист Вас уже не застане. Моє прізвище завжди звучало саме так, як Ви його написали. Дуже сердечно Вас вітаю і зичу всього найкращого

Бруно Шульц
Дрогобич, 24. VII. 1937

XI

Дорога Пані Романо!

Здавалося б, що на Ваше запитання стосовно пропозиції приїзду можна без труду, ясно і рішуче відповісти. Тимчасом, це не так. Моя реакція на Ваше запрошення змішана: вона складається з імпульсів і гальмувань на переміні. Боюся наразити наше знайомство на випробування кількадечним візитом у дещо гнітючих для мене обставинах. Проаналізую, звідки береться мій опір, що мене в цьому починанні – прецінь приємному – пригнічує. Отож, кумедно, до якого ґатунку депресій схильна нервова вдача мого зразка: спершу думка, що я чиню таку незвичайну річ, як подорож, мета якої полягає винятково у приємності, – а отже, відсутня санкція будь-якої серйозної мети, відтак ризик невдачі, розчарування, яке б я міг Вам справити, або сам зазнати, а ще обмежені кошти, потреба рахувати гроші, ризик, що Вам доведеться надміру витратитися. Може б я мав усе те промовчати, коли вже вирішив приїхати. Але позаяк Ви вимагаєте щирості, то я з Вами щирий – для мене та щирість є своєрідним перестрашуванням у разі невдалої імпрези, способом зняти з себе відповідальність. Це не надто джентльменська риса, але такий уже я є. Тож залишаю Вам вирішувати, чи попри ті мої нехоті Ви забажаєте прийняти мене і розділити зі мною відповідальність за ризик цього вчинку. Що ж до імпульсів, які мене схиляють до відвідин, обмежуюся лише ствердженням, що вони відчутні, проте, не вдаватимуся в докладніший їх аналіз. Якщо Ви й надалі хочете, щоб я приїхав, то прошу мені негайно написати, як довго Ви ще там залишатиметеся, і чи було б Вам зручно, якби я приїхав у четвер або п'ятницю. Вдома я уже понад 3 тижні тримаю коректуру моєї нової книжки [23], яку

із нехоті до неї ще не закінчив. Мушу це перед виїздом залагодити, інакше воно мені тяжитиме на серці. Я також хотів би ще написати рецензію на книжку К.Міхаеліс, замовлену «Wiadomościami» [24].

Переказую сердечні вітання

Бруно Шульц
Дрогобич, 3. VIII. 1937

XII

Дорога Пані Ромо!

Хотів би Вам дуже подякувати за тих кілька днів, які ми провели разом. Боюся, що Ви були мною трохи розчаровані, а що до мене, то я повернувся додому надивовижу жвавий, зміцнілий і активний духовно. Це тривало цілий тиждень. Я багато за той час міркував, читав, нотував. Я перебував, так би мовити, в добрій формі. Щоб повною мірою відчувати себе добре, мені забракло тільки «самоствердження», якогось результату. Я також думав про Вас і про причини Вашої непродуктивності – істоти, так щедро й так всебічно обдарованої природою. Ви, однак, мусите напружити усі сили і змусити себе – до продуктивності. Для людей певного ґатунку життя без творчості – цілковито позбавлене чарівливості.

Я також застановляюся над моєю власною, такою тривалою непродуктивністю. Я виправдовую її та виправдовуюся сам, – хоча важко це мені пояснити. Я знайшов місце у листі Ріхарда Вагнера [25], під яким я міг би підписатися (*si parva cum magnis...*). У листі йдеться: «Властиво впрягаюся в ярмо роботи – щоразу – з розпачем: коли я роблю це і коли я знову мушу вести життя, сповнене важкої праці та незліченних труднощів, коли я пірнаю в світ фантазії, щоб там знайти відшкодування за зречення на цьому світі – я вимагаю, щоб мені в цьому допомогли. Я не можу тоді жити, як собака, спати на соломі і пити прісний відвар: я мушу відчувати душевне піднесення, мушу звідусюди відчувати сповнення і заспокоєння, – якщо мені має вдатися та понадлюдськи важка справа творіння неіснуючого світу...»

Що стосується мене, то я хотів би мати *in continuo* – впродовж багатьох місяців вільний час для думання, читання, для внутрішньої роботи. Стільки бо речей слід переосмислити, стільки впорядкувати. Також украй погано врегульоване питання моєї духовної дієти. Я відчуваю голод ідей, книжок, нових інтелектуальних систем. І бодай би ті періоди депресії не поверталися – які мене паралізують! Може, слід було би полікуватися в якогось психіатра. Ці депресії дезорганізують мене, перешкоджаючи регулярній праці. На сім днів тижня у мене, може, зо шість отруєних нею.

Цілком можливо, що цими днями я приїду до Варшави. Пані Кістер (із «Роју») [26] викликає мене у справі різних рішень щодо моєї книжки. В такому разі я, природно, насамперед прийду до Вас.

Чи їздили Ви до Казімежа? Чи бачили, може, Ліберверта?

Чи бачили Ви п. Штурма? Передавайте йому від мене сердечні вітання. Я давно збираюся йому написати, але мляво мені це йде. Занадто багато сумних спогадів пов'язано з його особою [27].

Тепер ще одна справа, з якою я до Вас звертаюся. Звернувся до мене батьки одного юнака, котрий був моїм учнем, а пізніше, під час навчання в Любляні, в Югославії, був заарештований за звинуваченням у підривній діяльності. Йдеться про залагодження у міністерстві зак. спр., де лежить клопотання сім'ї – колишнього в'язня. Той юнак серйозно хворий на легені. У белградській в'язниці він уже помирав, але якимось дивом очуняв, і через 3½ роки був звільнений. Поліція, не чекаючи паспорту, на який він подався, доставила його на угорський кордон (мабуть, *sekatura*). В Угорщині, як особу без документів, його заарештували та утримують у т.зв. Шубгаус у Будапешті, поки він не отримає документів. Польське консульство в Белграді повідомило батьків, що паспорт воно переслало угорській поліції. Відтоді минуло кілька тижнів, упродовж яких не було жодних звісток від в'язня чи від пол. консульства в Будапешті, ані від поліції в Будапешті, попри кількаразові запити. Батьки написали клопотання до мін. зак. спр., щоб воно нагадало про справу пол. консульству в Будапешті. Жодної відповіді. Йшлося би про пришивідшення нага-

дування, оскільки звільнений в'язень хворий і перебуває там у найгірших умовах. Чи знаєте Ви когось, хто міг би звернутися до міністерства та підтримати клопотання батьків? Хлопця звать Ізаак Фоєрберґ [28]. Прошу Вас повідомити, якби щось вдалося зробити.

Дуже сердечно Вас вітаю, кланяюся Стефанкові

Бруно Шульц
16. VIII. 1937

XIII

Дорога Пані Ромо!

Дякую за швидку відповідь і за добрі слова. Коли сам не маєш певності в собі й віри, – дуже допомагає чужа, хоча й не здатна цілковито замінити власну. Мені бракує не так віри в мої здібності, як чогось більш загального: довіри до життя, безпечного спочивання у власній долі, віри в остаточну прихильність буття. Я мав це колись, навіть про те не відаючи. Та віра, та довіра вивільняє у нас резерви творчості, є тим багатим, ситим і теплим кліматом, у якому визрівають пізні й важко досяжні плоди. Випадки, коли життєві нестатки, трагедії стають творчими, мені незрозумілі. Той ґатунок продуктивності мусить бути цілком інший, ніж мій.

Якщо я хочу усвідомити собі мій теперішній стан, то мені спадає на думку образ розбудженого з глибокого сну. Хтось прокидається до яви, він іще бачить потопаючий у забутті світ снів, іще має перед очима його сутеніючі барви й під повіками відчуває м'якість мрії, – а вже напірає на нього новий, тверезий і бадьорий світ яви, і сповнений іще внутрішнього лінивства, він дозволяє втягнути себе – опираючись – у його справи і процеси. Так у мені моя особливість, моя винятковість, не зникаючи, наче поринає в забуття. Вона, яка мене затуляла від атак світу, лагідно відсувається вглиб, а я, наче випущена з лялечки комаха, виставлена на бурю чужого світу й вітри небесні, ніби довіряюся вперше стихіям. Куди мене це приведе – не знаю. Чи та нова тверезість є лише пусткою після зникаючої творчої імлі, чи є новим голодом світу, новою

конфронтацією з зовнішньою стихією – не знаю. Особливість і незвичність моїх внутрішніх перебігів герметично мене замикала, робила невразливим, неохочим до інвазії світу. Тепер я наче повторно відкриваюся світові, і все було б добре, якби не той ляк і не те внутрішнє здригання, як перед ризикованою імпрезою, яка провадить бозна куди.

Що у Вас? Яка внутрішня ситуація? З ким Ви бачилися? Чи Віткаци щось Вам написав? Не знаю, чи зараз приїде, очікую звісток із «Роју» в тій справі. Маю у Варшаві небожа, інж. Вільгельма Шульца [29], дуже енергійного та мудрого хлопця (при тому д. гарного), який був би радий мені від щирого серця допомогти вибратися із Дрогобича. Чи можу я його скерувати до Вас, щоб він у Вас шукав натхнення й вказівок до дії?

Сердечно дякую Вам за таке беручке ангажування у справу того бідного Ф. [30]. Він зовсім мені не родич, а лише мій колишній учень і нещасний хлопчина. Його батьки д. бідні, вони нічого для нього не можуть зробити. Я скажу їм, що вони мають вчинити і чекатиму на результат. Не гнівайтеся, що я Вас потурбував цією справою, але Ви діяли не у лихій справі.

Дуже сердечно вітаю Вас і прошу про частіші звістки

Бруно Шульц
Дрогобич (між 20 і 26.VIII.1937)

XIV

Дорога Пані Романо!

Не гнівайтеся, що Ваші клопоти й турботи я винагородив відмовою. Якщо Ви будете такі ласкаві докладніше поміркувати над моїм становищем, то погодитися, що я не міг прийняти тієї пропозиції. Я вже Вам колись казав, що маю 3 особи на утриманні (сестру, кузинку, небожа), яких не можу цілком покинути на ласку долі. Зараз я заробляю близько 300 зл. на місяць. Коли б я отримав у Варшаві заняття на подібних умовах, то виїхав би, оскільки за 200 зл. міг би там себе утримувати, а 100 зл. посилав би родині. Проте у п. Рамберга [31] я мав би від 2 до 6 годин – заробляв би щонайбільше 100 зл. Для тих кількох годин я не можу покинути державної посади (VII служб. ступ.), яка мені гарантує пенсію. Я не маю

достатньої відваги, достатнього імпульсу чи запалу, щоб учинити такий ризикований крок. Маю, втім, ілюзію, що можна отримати щось краще, якби тим із усією енергією зайнятися. [То] не є алюзією, що я хочу Вас заохотити до більших зусиль! Я добре знаю, в яких важких умовах Ви працюєте, і що Ви не маєте легкого життя. Я не сподівався, що Ви знайдете при тому всьому ще й час і бажання, щоб пам'ятати про мене. Не бачу також способу, щоб Ви могли для мене більше зробити, але, попри це, не зрікаюся надії. Прошу мені вибачити, що, рекомендуючи Вам мого небожа, дозволив собі жартома для заохоти додати, що він симпатичний (це далєбі одна з найпомітніших його рис). Я не мав при тому жодних прихованих думок. Зрештою, поміркувавши, я відмовився від наміру вас познайомити, боюся, що небіж є надто незалежною натурою, щоб він міг працювати у спілці з кимось. Свого часу він розгорнув велику запальну акцію на мою підтримку, побував у Вежинського [32], у Штурма, у Чарського [33] в моїй справі. Але тепер він надто поглинутий власною кар'єрою, щоби змогти цим інтенсивно зайнятися. Що стосується Гомбровича, то я спробую ініціювати знайомство між вами, позаяк варто, щоб Ви його пізнали. Чи можу я йому просто написати, що Ви б хотіли з ним познайомитися? То було б найпростіше.

Не пам'ятаю вже, про що я Вам писав у останньому листі. Мій власний діагноз мого психічного стану та моєї внутрішньої ситуації постійно змінюється і трансформується. Мені здається, що світ, життя є для мене важливими лише як матеріал для творчості. У мить, коли я не можу творчо утилізувати життя, воно стає для мене або страшним і небезпечним, або убивчо-яловим. Утримати в собі цікавість, творчий стимул, протистояти процесові яловіння, нудьги, – ось найважливіше та найпильніше для мене завдання. Без того перцю життя я потраплю в летаргію смерті – за життя. Мистецтво призвичаїло мене до своїх подразників і гострих сенсацій. Моя нервова система має вибагливість і делікатність, яка не доросла до вимог життя, позбавленого санкції мистецтва. Боюся, що наступний рік шкільної праці мене вб'є. Коли я ще був молодшим і жвавішим, то міг це якось витримати. Тепер воно мені виходить горлом. Може?» на противагу тому чавильно-

му валкові школи зажити розпусти? То вже мені спадало на гадку. Але то мене надто нервово разить і виснажує – в таких важких і небезпечних умовах, які я тут маю: маленьке місто – вчитель. Щоб мати змогу творити, я мусів би мати особливо добросердний і сприятливий клімат довкола себе – добру віру в себе, тишу, безпеку... Я тепер більш зрілий і багатий, ніж тоді, коли писав «Цин. крамниці». Не маю вже тільки тієї наївності, тієї безтурботності. Я не відчував тоді за собою жодної відповідальності, жодного тягаря, писав для себе. То велике полегшення. Я добре розумію, що такий собі Берент [34] не читає жодної критики про себе, уникає преси. Він витворює собі штучну самотність, порожнечу, в якій творить. Це потрібно. То правда, що у Варшаві я не мав би тієї творчої самотності. Але зате мені б не загрожувала та смерть від нудьги, знудження, жахливе блювотиння від безплідності життя. Через певний час я сховався б у тишу, щоб писати. У тому, що я кажу, можна зауважити чимало суперечностей, але Ви мене зрозумієте, якщо вдумаетесь в моє становище.

Може, Ви б могли мені позичити десь Гусерля [35] (німецький філософ). Може, я попрошу Віткевича. Взагалі, я б хотів абонуватися в якійсь великій варшавській бібліотеці, яка висилає книжки у провінцію. Чи може, краще то зробити у Львові?

Чи Ви в мені не розчарувалися? Чи будете ще щось для мене робити? Я це відчуваю, знаю, і Ви не мусите мене переконувати, що Ви дуже хотіли мені допомогти. Ви тепер єдина, хто в цьому справді зацікавлений. Пам'ятайте про мене і не вдовзі відпишіть.

Сердечно вітаю

Бруно Шульц
30. VIII. 1937

XV

Дорога Пані Ромо!

Після повернення з Варшави у мене весь час був якийсь період затишку та спокою. Побачення з Юною, замість роздратувати й обурити мені, якось мене заспокоїло. Я знайшов її цілком умиротвореною, погодженою з фактом розставан-

ня, і це мене протверезило. Її вартість для мене більшає або меншає залежно від вагань, яких зазнають мої уявлення про її прив'язаність до мене. Оскільки ту справу нелегко вирішити, і вона й надалі показується мені в різних аспектах – залежно від спогадів, які мені спадають на гадку, – тож моя депресія і жаль усе ще лежать причаєні та готові до стрибка. Зараз, ск. мені подумалося, що її спокій міг бути удаваний, це може бути поза, продиктована чи то гордістю, чи то імперативом самоконтролю. Але байдуже.

До мого доброго самопочуття спричинилося – прошу не сміятися з мене – Ваше ясновидіння чи інтуїція, яка провістила продуктивний для моєї творчості період. Чи Ви пригадуєте? До того додалося ще якийсь внутрішнє відчуття повноти й потенціалу, володіння достатніми ресурсами і резервами. Позаяк я тепер постійно думаю про переклад на якусь європейську мову, мені спало на гадку написати якусь річ одразу німецькою мовою. Я це частково втілив і почав писати німецький твір (маю вже понад 20 стор. зошита) [36]. Донині я був ним досить задоволений, сьогодні вперше трапився напад сумніву, який мені загрожує отруєнням цього починання. Але, може, ще його врятую. Мова не завдає мені особливих труднощів, я рухаюся в ній із майже цілковитою свободою, але твір страждає від певної нездатності до остаточного зусилля, до новаторської меткості – засадничої хвороби, від якої тепер потерпає моя творчість. Допіру після того, як перепишу, зможу зрозуміти, чи річ чогось варта.

На моє *exposé* про «Цинам. крамниці» [37] не маю з Італії жодної відповіді. Це мене дивує і засмучує. Пропозиція надійшла від італійської сторони і була д. тепла [38]. Чому ж тепер на два листи жодної відповіді? (Я, мабуть, розповідав Вам про оту пропозицію?)

Що у Вас чутно? Чи Ви все ще такі запрацьовані? Чи й далі годі уникнути ліквідації Вашого бюро, про яку Ви розповідали? Чи маєте Ви уже якісь плани або перспективи? Як Ви чуєтеся? Чи бачитеся з кимось? Чи бачилися Ви зі Штурмом? Рівночасно я пишу про Вас Гомбровичу. Сподіваюся, що мені вдасться організувати якийсь зближення між вами. Але він зараз чомусь нездужає і в не кращій формі.

Я хотів би отримати незабаром від Вас кілька слів, дізнатися, як Вам ведеться зовнішньо та внутрішньо. Чи напишете Ви мені?

Дуже сердечно вітаю

Бруно Шульц
Дрогобич, 29. IX. 1937

XVI

Дорога Пані Ромо!

Мені не щастить із Гомбровичем. Він тепер зазнає якихось депресивних станів і уникає людей. Гомбрович пообіцяв мені, що коли чутиметься краще, зателефонує до Вас. Також мені написав Віткаци. Він порвав із Гомбровичем, натомість помирився з Марусею Каспрович [39], у котрої тепер часто буває. Він радить мені цілковито змінити тематику «з метою розтягнення яйцепроводу, щоб вчинити остаточне сім'явиверження». Але прошу Вас, не цитуйте йому цю фразу, бо буде мене звинувачувати в неделікатності, хоча тут ідеться про мою потенція, а не його.

Я вже доволі давно закінчив мою німецьку новелу [40], але переписування йде вкрай поволі через різні інші заняття і малу певність у написаній речі. То буде доволі довга річ, тематикою споріднена з «Санаторієм Під Кл[епсидрою]».

На жаль, з тією італійською пропозицією поки що якось тихо, жодної відповіді на моє *exposé* про «Крамниці» двома мовами. Трапилося те за посередництва п. М. Хазен [41], піаністки, з якою я познайомився в Закопаному, і котра має шалені знайомства по світі.

Чому Ваше самопочуття таке лихе? Що б могло Вам дати трохи спокою та внутрішньої стабільності? Як Вам іде з підризаним волоссям? Тішуся, що Ви закінчили заміну. О, якби Ви могли заробити трохи грошей, щоб виїхати на кілька тижнів за кордон. Я про це також мрію. Про Юну я останнім часом не згадую. Минулого тижня я зазнав такого сильного нападу родинного гніву, що подумав уже, що цим разом таки відокремлюся від них і оселюся осібно. Якось знову все полагіднішало, але не виключено, що я переїду. Як Ви радите мені зро-

бити? То буде на шкоду родині, адже мені доведеться платити за кімнату й обслуговування.

Не гнівайтесь, що я так мало пишу, але маю багато шкільних та інших занять. Невдовзі напишу знову. Поки що мені не трапився пристойний переклад для Вас.

Дуже сердечно вітаю

Бруно Шульц
Дрогобич, 13. X .1937

XVII

Дорога Пані Романо!

Будь ласка, не думайте, що я забув про Вас, але серед постійної печалі та депресії я не доходжу до того, щоб ці думки втілити у формі листа. Але настільки тривале мовчання, яке залягло поміж нами, починає мене непокоїти. Що Ви поробляєте? Як синочок? Чи Ви й далі маєте так багато роботи? Як настрій?

Мої останні дні проминули під разючим, приголомшливим враженням, яке справила на мене книжка Гомбровича [42]. Будь-які спроби класифікувати цю книжку оманливі. Це книжка дуже значної міри, новаторська і сенсаційна. Я вміщую її як духовний чин поряд із такими явищами, як Фройд [43] або Пруст [44]. Він писав мені, що надсилає Вам примірник своєї книжки. Я впевнений, що й Ви будете вражені. Хочу написати про цю книжку, але досі не можу зібратися, хоча вона мене хвилює та збурює. Я нею наснажений. Сам Гомбрович – хоч як дивно – дуже пригнічений і стурбований долею своєї книжки. Дивно відчуття, коли з кимось спілкуєшся на такому довірливому рівні, а тут раптом з нього вистрілює геній. Гомбрович геніальний.

Я отримав лист від пані Кунцевич [45] про цю книжку – найвищі похвали.

Моя книжка все ще не з'явилася, але Гомбр. повідомляє, що вийде в найближчі дні. Я не пишу нічого. Німецьку новелу (30 стор. машинопису) я завершив і дав на оцінку Берманові [46], перекладачеві Вітліна [47] на німецьку.

Зрештою, в мене нічого нового. Чекаю занепокоєно звісток від Вас.

Дуже сердечно вітаю

Бруно Шульц

16. XI. 1937

XVIII

Дорога Пані Ромо!

Оце щойно приїхав додому, лежу, нарешті, в моєму ліжку і хочу Вам дуже сердечно подякувати за Вашу доброту й приязнь. В натовпі людей я не міг Вами зайнятися так, як Ви цього заслужили, – вже бодай як ініціаторка того вечора. Мені здавалося, що Ви чуєтеся трохи сиротливо. Щиро перепрошую, якщо Ви не чулися так добре, як воно мало би бути. Не знаю, чому – я вийшов із того вечора трохи пригнічений чудовими виступами диспутантів і з нехиттю до мого власного, але це вже поволі минає [48].

Хочу Вам лиш тих пару слів написати, щоб Ви не втратили віру в нашу дружбу, яка буде д. довговічною.

Яким був подальший перебіг вечора? Чи багато ще виступали? Чи Ви познайомилися з пані Кунцевич? Чи Ви чули, що Брехвич [49], отой високий блондин, запропонував мені свою підтримку в справі німецького перекладу «Крамниць»?

Щиро дякую Вам за все, і обіцяю в майбутньому бути менш неуважним і розпорошеним.

Вітаю Вас найсердечніше і цілую руки

Бруно Шульц

12. I. 1938

Подякуйте сердечно п. Краген [50] за її ентузіазм у ставленні до мене і вибачтеся, що я не зміг підійти до неї й подякувати їй.

Чи Ви віддали «Комету» Гридзові [51]?

Спасибі вам велике! Вибачте за папір – не маю іншого. Книжку [52] завтра надсилаю!

Дорога і Добра Пані Ромо!

Ваш лист дуже мене зворушив, Дорога Пані Ромо. Ви себе недооцінюєте і недооцінюєте важливості Вашої приязні для мене. Я не перестаю собі дорікати, що занедбав Вас під час виступу, але виправдовую себе тим, що я невідпорний до осіб, які мені нав'язуються, а там маса люду кинулися до мене і достоту відтяли мене від Вас. Прикро мені було також, що я не міг провести з Вами останні хвилини перед від'їздом, але мій племінник – людина трохи важка й неотесана, я боявся, щоб не виникла через спільну їзду якась [прикрість – слово *закреслене, примітка Ежи Фіцовського*], дисонанс. Ви переоцінюєте мою вразливість і мій вибух після промови Айгера [53]. Мені воно байдуже, і ніколи б мені на думку не спало мати до Вас жаль, що Ви ініціювали цей вечір. Гомбрович пише мені, що ми зробили йому величезну послугу, що ефект був досконалий, як його звідусіль інформують, і він нам дуже зобов'язаний. «У будь-якому разі це має велике значення для книжки, збуджує, чинить сенсацію, осмілює тих, хто мають подібні погляди, і робить рух» – ото слова Гомбровича. Сподіваюся також, що Гомбрович отримує нагороду для початкуючих [54], який має велике моральне значення.

Натомість, мене схвилювала звістка про Вашу хворобу. Не слід із цим жартувати, лікуйтеся сумлінно. Боюся, що це потриває більше тижня. Не легковажте цієї справи і порадьтеся у хорошого лікаря, не вільно цього занехаяти, якщо Ви хочете уникнути прикрих ускладнень. Пообіцяйте мені, що Ви сумлінно виконуватимете вказівки лікаря.

За розпечатаного Гомбровичевого листа, звісно ж, не серджуся, у нас немає жодних таємниць. Я також від п'ятниці лежу з легким грипом, завтра вже хочу йти до школи. Отримав листа від проф. Хвістека [55], в якому він пропонує мені свою допомогу при переїзді до Львова, але йдеться про середні школи. Яюсь мені це не дуже посміхається. Я зрісся з Дрогобичем, водночас боюся, що робота в загальноосвітніх школах, д. переповнених, мучитиме мене ще більше. Що б Ви порадили?

Дякую Вам за попередження стосовно Брехвича. Я не писатиму до нього. Почекаю, чи він щось напише. Він дав мені адресу перекладачки у Відні, моєї давньої знайомої. Я їй написав.

Гомбровичеві Егта Гаардт [56] дуже сподобалася, він має намір підтримувати це знайомство у Варшаві, вона справила на нього велике враження.

Мене глибоко зворушують докази Вашої прив'язаності та оте велике бажання допомогти мені. Зичу Вам, щоб Ви змогли винайняти собі помешкання, де б Ви могли й мене гостити під час перебування у Варшаві. Приймаю Ваше приятельське «Ти», але, на протигагу до Вас, хотів би почати від усного «Ти». Для мене писання є більш сором'язливим, ніж мовлення. Зрештою, почніть Ви – я спробую.

Спасибі Вам, що віддали мій рукопис до «Wiadomości» [57]. Чи вклали Ви його у конверт і адресували? Може б, Ви були такі ласкаві якогось дня о 4-6 г. зателефонувати, чи отримали рукопис?

За виступ я отримав 50 злотих, потім Мельцер [58] мені до-рікнула, що він був занадто коротким.

Додаю листа до Ванди Краген і прошу Вас ласкаво передати його їй. У мене немає її адреси. Я не зміг навіть із нею привітатися й подякувати за таку прихильну до мене думку. При цьому вона мала різні прикросці.

Бажаю Вам якнайшвидшого одужання і всього найкращого, ще раз сердечно дякую за все і сердечно Вас вітаю

Бруно Шульц
18. I. 1938

XX

Дорога Пані Ромо!

Боюся, що Ви мене переоцінюєте, що Ви впадаєте в екзальтацію. Це однаково хворобливий стан і для суб'єкта, і для об'єкта цієї екзальтації. Це певна розпушта відчуття, приємна для мене, але я побоююся «katzenjammeru». Я не бачу причин, щоб не дати Ванді Краген певної компенсації за прикросці, яких вона зазнала внаслідок свого сповненого ентузіазму

виступу про мене. Крім того, треба її як рецензентку добре налаштувати на майбутнє. Думаю, що Ви зможете вручити їй цього листа.

Тішуся, що Вам краще. Це, мабуть, усього лиш подразнення міхура, але будьте обережні: діста!

Стосовно Еггі Гаардт – я не прихильний до неї, і взагалі, небезпека прихильності мені не загрожує. Єдиною небезпекою є для мене сильна чуттєва прихильність жінки. Я радше реактивна натура, і це мене захоплює, але й те рідко. Попри це, напишу Гомбровичу, щоб він мені не перешкодив. Гарно з його боку, що він так лояльно ставиться до справи.

Велику приємність справили мені Ваші слова про книжку [59]. Це дуже добре, що вона Вам подобається. Мало бракувало до того, щоб я перестав у неї вірити. Ніхто, крім Вас, мені нічого доброго про неї не сказав.

Гроші в Познань я надіслав, і, хоч як дивно, ні підтвердження, ні подяки не отримав. Мені через делікатність незручно про це запитати. Тільки тепер я зрозумів Ваш заголовок. Тож це перехід на «ти»? А отже, не будемо дріб'язковими, будьмо на «ти», дорога Ромо.

Тож можеш зробити з листом до В. Краген, що забажаєш. Що стосується публікації звіту про Гомбровича, то Гридзевський вже його узяв до «Skamander»'а, тільки мушу йому надіслати. Дякую Тобі за передану «Комету».

Той Сандауер [60], котрий пише в «Pion» і про Гомбр., то мій добрий знайомий, 23-річний хлопака, дуже інтелігентний. Цю статтю я давно вже знав у рукописі. Він живе у Кракові.

Не гнівайся, що нині тільки короткий лист.

Бувай здорова, вітаю Тебе сердечно

Твій
Бруно Шульц
Дрогобич, 23. I. 1938

XXI

Дорога та Кохана Приятелько!

Я занепокоєний Твоїм мовчанням. Чи образив я Тебе чимось, чи щось Тебе засмутило або знеохотило? Як Твій жовч-

ний міхур, чи не заявляє він уже більше жодних претензії? Як Твій настрої?

Я був 3 дні у Львові – без потреби. Змарнував там свій вільний час, який міг би краще спожити, і повернувся хворий. Лежу від середи із запаленням трахеї, але без лихоманки і майже без болю. Я міг би щось зробити, але волю думати. Добре мені якось думається й укладається. Може щось із того та й буде.

У Львові я бачився з Юною. Вона й далі без посади і в фатальному гуморі, але д. елегантна і симпатична. Я був із нею у Хвістеків, де нею захопилася панна Хвістек [61], 19-річна чудова дівчина з незвичайними здібностями. Може, знаєш, яку б для неї (Юни) знайти посаду?

Чи вважаєш Ти вагомою мою кандидатуру на нагороду «Wiadomości»? Чи не знаєш чогось докладнішого про це? Припускаю, що мою кандидатуру запропонував тільки Вітлін. Чи можливо, щоб хтось його в цьому підтримав? [62]

Брохвич надіслав мені свою книжку з проханням написати рецензію. Я відписав йому, що припинив писати рецензії, й щоб він не ображався. Маю враження, що то графоманська книжка, хоча начебто Гомбрович нею захоплювався (не знаю, чи щиро).

В «Chochole» [63], новому сатиричному виданні, Корабйовський (Стронць) [64] умістив потворну, хоч і влучну пародію на мою прозу. В «Pion»і з'явилася в постаті рецензії стаття Сандауера «Про творчість міфологів» [65], у якій ідеться про Гомбровича і Шульца. Окрім цих, мені не відомі жодні рецензії, бо я не передплатив пресових інформацій.

Певно, Ти не бачилася з Віткаци? Як Тобі живеться? Чи бачишся з кимось? Я отримав листа від Ванди Краген, в якому вона повідомляє мене про якісь напасливі статті Сківського [66] і П'ясецького [67] про «Фердидурке». Боюся, щоб справа «Фердидурке» не стала для мене якоюсь психічною травмою.

Егга [68] вже намалювала ілюстрації до «Комети». Думаю, що скоро її опублікують.

Томасові Манну я все ще досі не написав [69]. Я дуже цього боюся.

Якщо невдовзі не отримаю від Тебе звісток, буду дуже хвилюватися.

Передаю сердечні вітання і прохання відгукнутися

Бруно Шульц
Дрогобич, 6. II. 1938

XXII

Дорога Ромо!

Турбує мене звістка про Твою хворобу. Сподіваюся, що Рентген доведе безпідставність Твоїх побоювань. Ти вже досить за життя нахворілася, і воно якось Тобі не пасує. Я вже встав, але не виходжу, сильний кашель, маю вільні дні до понеділка.

Дуже мене цікавлять усі новини і плітки, які Ти збираєш для мене. Чи й справді я маю якісь шанси отримати нагороду «Wiadomości»? Я про це не хочу й думати, щоб не зазнати пізніше розчарування. Зрештою, мені здається, що у присудженні цієї нагороди певну роль відіграють міркування і впливи, яких я не маю у моїй далекій провінції. Гадаю, що отримає її Гомбрович [70]. Дякую Тобі за люб'язне бажання повідомити мені про результати, але не варто, бо й так одразу скажуть по радію.

Я перестав писати рецензії для «Wiadomości» [71], бо воно мене не тішить, а навпаки, завжди вимагає від мене значного зусилля. Дуже дивуюся, що Гомбр. написав таку хорошу рецензію про Брехвича. Я не міг тієї книжки навіть читати, але, будь ласка, не кажи про це нікому, бо я йому, природно, написав, що книжка мені подобається. Якщо матимеш змогу, перешли мені статті Сківського та П'ясецького бандероллю.

Дякую Тобі за пораду у справі з Юною, може, я нею скористаюся. Проте Віткаци страшенно не підходить для таких місій. Він не годен зробити для когось нічого доброго. Я за це на нього не ображаюся. Вдячний йому за знайомство зі Штурмом.

Егга вже проілюструвала «Комету», і, певно, скоро опублікують.

Якихось 2 тижні тому я попросив Кістера (Rój) прислати прим. «Крамниць», потрібний мені для перекладачки у Відні. І це прохання і, мабуть, зазначені адреси критиків, які просили

про «Санаторій» – залишилися без належної уваги. Вони мене жахливо недооцінюють. Я не хотів би наражати Тебе на прикру відповідь, але, може, Ти могла б спитати по телефону?

Чому Ти так довго не писала? Чи бачишся Ти з кимось зі знайомих? Штурмом, Лібервертом?

Прошу Тебе сповістити про діагноз на підставі знімку. Дуже сердечно вітаю і дякую за новини.

Бруно

Читав І частину роману Монтерлана «Дівчата» [72]. Чудовий. Обов'язково прочитай!

[приблизно середина лютого 1938]

XXIII

Дорога Ромо!

Засмутила мене і стурбувала звістка, що Ти хвора, що лежиш у шпиталі. Чому Тобі конче довелося лягати в лікарню? Чи для обстеження, чи для лікування, яке годі провести вдома? Я знаю, що жовчні напади («коліка») страшенно болючі й нестерпні без наркотиків. Чи маєш Ти хороший догляд? Там добре до Тебе ставляться? Чи Тебе хтось відвідує? Чи маєш Ти що читати? Чи маєш про що думати? Який він, отой шпитальний світ? Чи лежиш Ти з кимось, чи сама? Пиши мені часто і повідомляй про все, особливо про те, що стосується Твого здоров'я. Як Ти могла написати, що нудиш мене своїми листами!

Яка Ти мила, що, лежачи у шпиталі, пам'ятаєш про мої справи, і втікаєш з-під лікарської опіки, щоб залагодити для мене щось, про що я навіть не просив, усвідомлюючи, наскільки Ти зайнята! Велике Тобі спасибі.

Я б дуже хотів отримати ту нагороду [73], головним чином тому, що то поміст для виходу поза межі польської мови. Ну, й гроші теж щось значать! Попри все, Твій попередній лист викликав у мені надії, хоча я знав, що там вирішальними є міркування літературної політики, взаємні послуги, які надають, щоб забезпечити собі підтримку нагороджених.

Статтю П'ясецького отримав, дякую Тобі. Вона вульгарна й дурна. Велика рецензія Поміровського з'явилася в «Tygodni-

ku Ilustrowanym» [74], проте позбавлена ентузіазму. В «Pion»і, здається в № 5, була гарна стаття про мене (переважно) і про Гомбровича А.Сандауера, молодого критика, котрий завдяки дуже інтелігентному обговоренню моєї (і Гомбровича) творчості здобув собі літературні остроги. Другу статтю того ж критика про «Санаторій» я послав у «Skamander» [75] разом із моїм [примірником] «Фердидурке».

Я постійно перебуваю в контакті з Гомбровичем. Адже він вибирається до Італії, чекає, мабуть, на результати літературної нагороди. Від Егги Гаардт і її приятеля постійно долинають захоплені відгуки про мою книжку, яку вони читають разом. Вони вбачають спорідненість тієї книжки з «Історіями Якова» Т. Манна [76], і ця родинність мені дуже лестить. Мати мого друга хоче завезти «Heimkehr» Т. Маннові, позаяк їде до Цюріха [77]. Крім того, мене дивує тиша, яка панує навколо «Санаторію». В чому річ? В одному львівському виданні була дуже схвальна рецензія І. Бермана [78], котрого через кілька днів тяжко побили студенти-ендеки. І. Берман є видавцем сатиричного часопису «Chochoł», схожого на «Szpilki» (з тими ж співробітниками).

Тепер я навіть незле би почувався, якби не був оточений доволі гнітючими особами, інтелектуально мені дуже далекими. Я тепер цікавлюся малюнком. Хотів би тут мати когось із моєї сфери. Запрошував до себе кілька разів одного львівського маляра, дуже інтелігентного, але він мені не відписує.

Не знаю, чи займають Тебе ці новини тепер, коли Ти належиш до того іншого світу, про який пишеш. Налковська прислала мені у відповідь на мою книжку 4 чи 5 своїх книжок. На одній є присвята: «Б. Ш. з далекоюсяжним схваленням Його книжки».

Ванді Краген я ще не відписав.

Бажаю Тобі від щирого серця якнайшвидшого одужання, а тим часом багато спокою та погожості, і приємних розмислів. Очікую новин. Сердечно вітаю

Бруно Шульц
21. II. 1938

XXIV

Дорога Ромо!

Чому немає жодної відповіді від Тебе, жодних вісток? Я непокоюся. Чи Ти все ще хвора, чи все ще у шпиталі? Чи, може, Тобі важко писати? Чи це просто депресія? Після кількох доволі добрих місяців і в мене настав занепад. Я настільки виведений із рівноваги, виламаний із завіс, що не можу здобути-ся на написання найбільш невідкладного листа. Шкода мені втраченої, нерозумно змарнованої молодості: є в мені якась лихоманка і занепокоєння, і паніка «перед замкненням воріт». Але не хочу писати про себе, поки не маю звісток від Тебе. Чи досі немає поліпшення? Як довго ще Ти маєш лікуватися? Напиши мені принаймні кілька слів або продиктуй Стефанові. Може, було б краще, щоб Ти дала мені адресу шпиталю?

З моєї поїздки до Парижа поки що нічого [79]. Кістер не шле мені грошей [80]. Сьогодні, нарешті, написав до нього. Із відгуків преси дійшла до мене сповнена великого ентузіазму рецензія Бермана [81] у львівській «Орінії» та позитивна в «Sygnałach» Промінського [82]. Варшавських газет я не читаю. Поза тим, цілковита одноманітність. Сюди приїхав один із видатних єврейських художників, Н. Шпігель [83], котрий був у захваті від моїх малюнків і порадив їхати до Парижа, щоб улаштувати виставку.

З нетерпінням чекаю від Тебе звісток, сердечно Тебе вітаю

Бруно Шульц

3. III. 1938

Дрогобич, Флоріянська 10

XXV

Дорога Ромо!

Я передчував, що Твоє мовчання мусить мати поважну причину, і так це й було, бідна, смілива Ромо. Чи то була велика процедура? В якому місці? Чи дуже Ти страждала? Чи був хтось із Тобою, Твої родичі, приятелі? Яким чином ця «кіста» пов'язана із захворюванням печінки? Чи викликала вона якісь болі, чи конче було її видаляти? Чому стан Твоїх нервів жахливий? Чи

не хотіла б Ти на час хвороби мати у себе когось із родичів, щоб Тебе доглядав? Чому Твої родичі покинули Тебе саму в такій ситуації? Не піддавайся сумніву. Все буде добре. Скоро весна. Ти мусиш кудись після тих переживань поїхати, щоб відпочити. За пару миль від Дрогобича є д. гарний санаторій для видужуючих, де один фантазер влаштував притулок для людей, «хворих душею». Таким був його намір. Утілення трохи інакше, але є гарний схил гори на повному відлюдді, вкритий парком із кількадесят тисяч троянд і ланів гвоздик. Є готель, облаштований як суміш гуцульського стилю та ампіру або бідермеєру, дуже хороший хол, їдальня, щось наче будинок лісника та польська шляхетська садиба. При цьому недорого, милий господар, під час весняного сезону всього кілька гостей. Я приїжджав би до Тебе, бо це недалечко, і я знаю власника: Райтман [84], *Коростів* біля Сколе. Мусиш десь роздобути грошей, щоб туди поїхати. Власна електроцентраль, власне поштове відділення, словом, фортеця в гірській самотині. Подумай про це, щоб змогти приїхати на 4 тижні у квітні. Нехай Твоя рідня про це подбає.

Я б дуже тішився, якби Ти приїхала, Ти, із Твоєю чутливістю до краси, з Твоєю уявою і вмінням переживати незвичні ситуації – Ти була б там, як у справдешній вітчизні.

Про себе, властиво, не маю що писати. Хотілось би трохи погожості, зміни оточення, товариства, скажімо, Твого. Я спраглий тиші, природи, вразливих душ, перед якими не треба замикатися або перекладати на іноземну мову. Цілком можливо, що у квітні я б теж вибрався на 2 тижні до Коростова. Облаштовую собі в нашому будинку окрему кімнату, але мене лякають кошпи: тапчан тощо. Я маю велику, світлу кімнату й частину меблів, а бракує мені тапчана, фіранок, якогось килима.

Чи можу я просити Тебе про частіші звістки? Я тепер непокоїтимуся про Тебе, коли Ти не писатимеш. Напиши мені докладно про твою медичну ситуацію. Чи маєш Ти якісь болі, чи Ти сама?

Як виявляється з повідомлення, Вітлін не дуже наполягав на моїй книжці, більше Кунцевич і Домбровська [85].

Дуже сердечно Тебе вітаю і прошу зголошуватися

Твій Бруно Шульц
Дрогобич, 10. III. 1938

Дорога Ромо!

Не гнівайся, що я не одразу відписав. Просторова віддаленість призводить до того, що писане слово здається надто слабким, недієвим, не сягаючим поставленої мети. А сама мета, особа, яка наприкінці того просторового шляху сприймає наші слова, здається мені тільки напівреальною, наче з роману, із непевною екзистенцією. Це відбирає охоту писати, відбирає письменству актуальність, призводить до того, що на тлі навали близької дійсності воно здається проблематичною чинністю, магією, жестом сумнівної дієвості. Таких речей не варто казати вголос, краще долати ту слабкість фантазії, яка не хоче вірити в дійсність далеких речей. Мене дуже зворушує, що така ослаблена й виснажена, Ти все ж знаходиш змогу пам'ятати про мене, навіть писати листи, цікавитися моїми справами. Це справді дуже тішить, що існують такі жінки, що існує така безкорисливість і такі контакти. Чи можеш Ти бодай читати? Чи маєш якісь болячки? Сподіваюся, що те каміння розчиниться і зникне з організму. Дуже добрим засобом для того є Трускавець (п'ятнадцять хвилин від Дрогобича), але для того Ти ще занадто ослаблена. Маю надію, що, може, у травні прийдеш до Трускавця. Тоді там буває чудово. Ти оселишся серед білих вишень, якими повниться Трускавець. То моя улюблена місцевість, про яку я ще колись напишу роман. У травні там чудово – сумно й урочисто. Солов'ї співають, і всі дерева білі. Коростів у тій ситуації Тобі не рекомендований. Гадаю, що ми могли б отримати у Райтмана ціну 5-6 зл. на день за дуже добре утримання.

Нещодавно трапилися такі гнітючі історичні події [86]. Курс щоразу гірший. Це мене дуже гнітить. У певні моменти я був близький до розпачу, як перед безпосередньою катастрофою. Весна така прекрасна – годилося б жити й ковтати світ. А я проводжу дні й ночі без жінки і без Музи і безплідно марнію. Тут якось я зірвався зі сну з несподіваним глибоким розпачем, що життя вивітряється, а я не затримую з нього нічого. Коли б такий розпач тривав довше, можна було б збожеволіти. А може, колись той розпач прийде й осяде на по-

стійно, коли вже буде занадто пізно для життя. Швидко видужуй і живи, бо то найбільше нещастя – не прожити життя. Чи Ти вже у Шрудборові [87]? Чи там гарно? Чи Ти вже трохи здоровіша й сильніша? Здається мені, що то була внутрішня операція, без рубця назовні? Я читав щойно прекрасну книжку Гакслі «Сліпий у Газі» [88]. Я читав її зі справжнім подивом від тваринної мудрості того чоловіка. Поза тим нічого не можу читати. Ніщо мене не цікавить. Гадаю, що то через брак жінки.

Пиши мені все про Себе. Кого Ти зустріла у Шрудборові? Чи хтось Тебе відвідує? Чи буває в Тебе Ванда Краген? Чи гадаєш Ти, що я повинен подякувати Вітлінові, Кунцевич і Домбровській за підтримку моєї кандидатури перед журі?

Гомбровича немає у Варшаві. Він мені нічого не пише. Я не отримую зараз жодних листів.

Дуже Тебе сердечно вітаю і зичу міцного здоров'я та доброго відпочинку

Бруно Шульц
Дрогобич, 20.III.1938

XXVII

Дорога Ромо!

Я нічого не знаю про Тебе вже так довго. Чи отримала Ти мого листа? Чи щось знеохотило Тебе до писання, чи, може, Ти все ще занадто слабка, щоб писати? Чи Ти в Шрудборові? Чи Стефан Тебе відвідує? Важко писати, коли я нічого не знаю про Твій стан здоров'я, психологічну та настроєву ситуацію. Я не знаю, що Тебе може зараз цікавити, про що Ти довідуєшся? Чи лікарі не рекомендують Тобі лікування в Трускавці? Як би то було добре, якби Ти могли приїхати до Трускавця (15 хвилин від Дрогобича).

Я зараз майже в цілковитій самотності. Про Юну нічого не знаю вже пару місяців. Нещодавно приїхав до Варшави Гомбрович і написав мені після довгої перерви. Зрештою, не маю жодного контакту. Егга Гаардт теж припинила.

Я тепер більше зайнятий у школі, ніж раніше. Намагаюся не дати моему керівництву приводу звільнити мене, але це мені

здається марною справою, бо в разі законодавчого оформлення течій, які нуртують у нашій країні, – вони не потребуватимуть приводу [89]. Дуже невчасно я тепер облаштовую собі помешкання. Я маю дуже гарну кімнату 6 м x 6 і другу меншу. Я замовив собі тапчан. Роблю це без віри й охоти. Я мусив би ще кілька років тому звільнитися від школи, зайнятися журналістикою. Тоді це було можливо, і я би звик писати на замовлення, а може, навіть знайшов би у примусі певний стимул до писання і певну банальнішу, більш приземлену форму письма.

Як Ти вважаєш, чи слід мені було подякувати Кунцевич і Вітліну за готовність висунути мене на премію?

Напиши мені бодай кілька слів про себе, в якому Ти стані, що поробляєш. Чи чуєшся Ти трохи краще, чи можу я до Тебе писати, чи це Тебе тепер цікавить? Чи маєш Ти там у Шрудборові якесь товариство? Чи відвідують Тебе варшавські приятелі? Мене турбує відсутність звісток від Тебе. Дюгадуюся, що коли Ти залишаєш мої листи без відповіді, – то, певно, чуєшся недобре. Чи не могла би Ти заспокоїти мене кількома словами?

Дуже сердечно Тебе вітаю і бажаю міцного здоров'я та успіхів

Бруно
Дрогобич, 31. III. 1938

XXVIII

Дорога Ромо!

Вибач, що я дав Тобі своєю мовчанкою привід для занепокоєння. Одного Твого листа я отримав, і, як це зазвичай діється, коли відкладаєш відповідь, – згубилася актуальність контакту, і я не відписав. Другого листа, про якого Ти пишеш, я не отримав. Мене дуже тішить нагода побачитися з Тобою. Приїжджай до Трускавця. Це було би мені найзручніше, бо то дуже близько і гарно. Однак я думаю, що, може, лікарі скерують Тебе до Моршина, куди дорога дальша. Трускавець, проте, лагідніший у дії, і більший, і приємніший. З Твоїх інтимних переживань «серцевих і інших» я висновую, що в Тебе краще зі здоров'ям, і це мене дуже тішить. Моя

перерва в писанні, крім того, пояснюється перебуванням у школі інспектора, а потім моєю поїздкою до Львова, де я впродовж тижня тішився товариством Дебори Фогель, Промінського і маляра Яніша [90]. Втім, нічого цікавого не трапилось. Гомбрович написав про мене статтю, яку надіслав до «Kurj. Porann.» [91] Окрім того, він мені повідомив, що Отвіновський напише про мене в «Czas»'і [92], – а Лашовський, досі мій недоброзичливець – начебто написав прихильну рецензію для «Prosto z Mostu» [93]. Бреза також щось про мене пише. Гомбрович пише мені багато компліментів з приводу моєї книжки. Дуже мене тішить, що я зустрінуся з Тобою. Дуже люблю я оті весняні зустрічі. Я облаштував собі кімнату, що мені обійшлося в чималу копійку, – зайве, адже мені, по суті, розкіш і зручність байдужі. Я матиму тепер, окрім Тебе, низку гостей: маляра Яніша, Сандауера, пані Герман [94], але найбільше тішуся Тобою.

Не гнівайся, що я мало пишу, мушу відповісти на відкладені листи, дай про себе знати найближчим часом – дуже сердечно Тебе вітаю

Бруно Шульц
17. IV. 1938

XXIX

Дорога Ромо!

Я мав до Тебе жаль, що Ти так довго ніяк не реагувала на мій алярм, думав, що, може, сталося щось лихого. Але вже все добре, якщо Ти не забула про мене. Останні кілька днів я чуюся краще. Хочу обов'язково наприкінці червня поїхати на 2-3 тижні до Парижа. Отримаю від «Czas»у журналістське посвідчення кореспондента цього журналу. Не знаю лише, як отримати пільговий паспорт. Мені здається, що Ти маєш у міністерстві зак. спр. якісь зв'язки. Чи не могла би Ти довідатися, яким чином я міг би отримати в прискореному порядку пільговий закордонний паспорт? Чи на малюнки, які я везиму з собою, потрібен якийсь дозвіл? 66% відсоткову [sic!] залізничну знижку на польській зал[ізниці]. я отримую за посередництва профспілки письменників. Можна також клопотати у французько-

му посольстві про залізничну знижку на франц. залізниці, але я не знаю, як це робиться. Мені здається, що муситиму приїхати 25 червня (після закінчення [навчального] року) до Варшави. Дуже розраховую на Твою здатність і бажання допомогти, на Твою завжди вірну й добру готовність. Хочу вступити до ПЕН-клубу і просив уже Гомбровича в цій справі.

Чи могла би Ти постаратися про якісь рекомендації до видатних людей у Парижі, художників, письменників? Вибач, що пишу про самі лише технічні питання, але я наче в лихоманці, охопив мене страх, що можу запізнитися з різними речами і не встигнути на кінець червня. Я був би одразу відписав, але Ти далєбі не повідомила нової адреси. Чи матимеш Ти трохи часу для мене? Хоча я переконаний, що та поїздка нічого реального мені не дасть, але хочу спробувати. Про інші мої плани напишу Тобі, а може, допіру розповім усно, адже боюся якось довірити їх перед утіленням паперові. Хочу завезти до Парижа близько 100 малюнків. Може влаштую виставку. Одна пані хоче мене познайомити з Жулем Роменом [95].

Що у Тебе чутно, Дорога? На які переживання натякаєш, кажучи, що вони страшніші, ніж клопоти практичного життя? Чи переживаєш Ти також якісь депресивні стани? Чому не пишеш про це докладніше? Чи це на тлі якогось кохання? Напиши мені про це!

Цими днями нарешті з'явиться «Комета». Мар. Ейле має зробити цього тижня вітрину, присвячену «Цинамон. крамницям» [96]. До мене не доходять жодні рецензії на мене. Я просив Гомбровича, щоб він мені прислав свою.

Вибач, що я пишу таким телеграфним стилем. Невдовзі більше й істотніше. Дуже сердечно Тебе вітаю

Бруно Шульц
Дрогобич, 19. V. 1938

XXX

Дорога Ромо!

Спасибі Тобі сердечне за всі зусилля, яких Ти докладаєш у моїй справі. Гомбрович також радив мені взяти паспорт на місці. Я не хотів би їхати через Німеччину, це б мене при-

гнітило. Попри вищі витрати, я волів би через Італію, і зупинився б, може, днів на два у Венеції. Я не можу на Трійцю приїхати до Варшави. Я мав би тільки 2 дні, до того ж святкові. Стасьові В. [97] я був би дуже вдячний за адреси і рекомендації. Що він поробляє, як почувається? Чи вже трохи видряпався?

Мабуть, Ти читала рецензію Брайтера на мене [98]. Вона містить наприкінці *passus* про Гомбровича, котрий змусив мене написати листа до Гридзевського, де в якомога делікатнішій формі я спростовую твердження, буцім Гомбровича можна порівнювати зі мною. Гомбрович опублікував першу книжку, плід кристалізованого та зрілого таланту, у травні 1933 р. «Крамниці» з'явилися в 1934 р. Як тут може йтися про мою «школу»? Прикро мені було дуже з огляду на Брайтера, але я вважав це обов'язком вірності щодо Гомбровича. Хіба я погано вчинив? Того листа Гридзевський, мабуть, опублікує у «Wiadomościach» [99], але нікому про це не кажи.

У зв'язку з тією рецензією Гридзевський дав мені вітрину «Wiad. lit.», яку Ейле, автор «Грипса» [100], дуже милий хлопака, аранжував моїми малюнками. Як це виглядає? Дуже мило з боку Гридзевського.

Я написав Натансонові [101], котрий має прислати мені посвідчення кореспондента «Czas»'у. Це також дає певні полегшення. Я просив би Тебе ще довідатися у профспілці письменників: що слід зробити, щоб отримати знижку 66% відсот. [sic!] на польських залізницях, хоча у випадку поїздки через Італію – шлях Польщею короткий – Лавочне–Будапешт. Тому, в такому разі, не варто й довідуватися.

Піаністка Марія Хазен написала мені, що буде, мабуть, також у червні в Парижі, це б мало для мене велике значення, оскільки вона знає багатьох французьких письменників й інтелектуалів, серед яких великі знаменитості.

Як Ти себе тепер почуваєш? Чи Твоє здоров'я повернулося до норми? Чи не перевтомлюєш себе роботою? Чи маєш затишне помешкання? Моя парубоцька кімната виглядає досить добре, але все ще не маю тапчана, резервую собі цей видаток на пізніше, бо боюся, що мені не вистачить грошей на Париж.

Пиши мені частіше, якщо дозволятиме час. Чи Ти кимось захоплена? Чому Ти мені про це не пишеш? Як Ти ставишся до Стася В.?

Дуже сердечно Тебе вітаю

Бруно Шульц
Дрогобич, 28 V 1938

XXXI

Дорога Ромо!

Я знову дуже пригнічений. Моя подорож до Парижа розладнується через труднощі, які дедалі множаться. Поясню Тобі, в чому вони полягають, може, знайдеш на них раду.

1) Туристичний паспорт (40 злотих) видають на підставі придбаної іноземної валюти. Центральне бюро обміну валют попередило, що цього року видаватиме валюту індивідуально, не виділивши банкам жодних валютних коштів. Я послав через Загальний спілковий банк у Дрогобичі запит на виділення мені іноземної валюти, клопотання №1175, дата 4 VI. Центральне бюро обміну валют розташоване на Згоди, 11. Начальник відділу Мікуцький. Може маєш когось, хто б підтримав?

2) Можна, окрім того, отримати туристичний паспорт на підставі придбаного корабельного квитка Гдиня–Шербур. Тоді не потрібна іноземна валюта, але можна вивезти із собою лише 200 злотих.

3) Можна отримати пільговий паспорт через міністерство внутр. спр. (як письменник) – 2-місячний, але слід мати якісь письмові додатки із профспілки письменників або підтримку спілки.

4) Можна приєднатися до екскурсії, яка вже сама потурбується про паспорт і валюту. Є такі екскурсії, які включають тільки проїзд в обидва боки.

Дуже Тебе прошу, зроби, що можеш, у цій справі, бо час мені втікає, а у 2-й половині липня в Парижі вже мертвий сезон. Порадь мені, що маю робити. Може, довідаєшся в «Орбісі» і в Кука, які є екскурсії до Франції, можливо, скажеш їм надіслати мені проспекти. То був би для мене найпростіший

вихід, якби була екскурсія, що включає сам лиш виїзд, бо бути пов'язаним із якоюсь групою для мене не має сенсу.

Може, маєш когось, хто би підтримав мене в Центральному бюро обміну валют, де я, мабуть, нікому не відомий. Може б це зробила Спілка літ[ераторів].

Гомбрович має залагодити мені ПЕН-клуб і журналістське посвідчення якогось видання. А може, Ти б могла виклопотати мені таке посвідчення?

Чи читала Ти Брайтера і чи бачила вітрину «Wiadomości lit.», присвячену мені? Чому нічого не пишеш? Чи Ти чимось поглинута? Що поробляє Віткаци? Як він чується?

Прощу Тебе хутко відповісти, що б Ти мені порадила вчинити, дізнайся, як це найкраще зробити. Не гнівайся, що я Тебе цим обтяжую.

Вітаю Тебе дуже сердечно

Бруно
8. VI. 1938

XXXII

Дорога Ромо!

Дякую Тобі сердечно за інформацію та клопотання. Я написав листа до Спілки літ., щоб підтримали мене в Центральному бюро обміну валют і навчили, яким чином якомога коротшим шляхом отримати закордонний паспорт. Мені здається, що я не готовий до подорожі належним чином. Не маю плану і не маю відповідних рекомендацій, але думаю, що отримаю їх уже на місці. Я чув, що Лехонь [102] перебуває у Варшаві. Це погано, адже я розраховував на нього.

Була тут Казимира Рихтер [103] і привезла мені фотографію з вітрини «Wiadomości», бо то тітка Маріана Ейле, котрий облаштував вітрину. М. Ейле звернувся до Зодіаку, щоб мені там організували виставку малюнків і графіки, аби я продав щось на поїзду. Там є такий Менаше Зайденбойтель, котрий каже, що така виставка може мати фінансовий успіх. Обидва Зайденбойтлі [104] оселяться на кілька місяців у Дрогобичі.

В «Prosto z mostu» з'явилася не надто прихильна до мене рецензія [105].

Що в Тебе чутно? Чому так мало звісток? Куди збираєтесь влітку? Чи зустрінемося ми?

Дуже Тобі ще раз дякую і сердечно вітаю

Бруно

Чи можеш дати мені якісь рекомендації до Парижа?

[після 12. VI. 1938]

XXXIII

Дорога Ромо!

Велике спасибі за пам'ять. Отримав «Луку» Лешмяна [106], але так погано упаковану, що обкладинка переламана в кількох місцях. Однак не варто заявляти рекламацію. Т. Манна, як мені дописали, уже немає в продажу.

Мої намагання отримати валюту, схоже, увінчалися успішним результатом, що мені, властиво, тепер невигідно. В Парижі мертвий сезон, усі виїжджають. Якщо я і поїду, то хіба з принципу, і щоб не змарнувати стількох зусиль.

Я почав писати. Йде мені дуже туго й поволі. Якби я мав чотири місяці вільного часу, то завершив би книжку. Це ще одна причина, чому мені не хочеться нікуди їхати.

Чи бачилася Ти зі Строньцем [107]? Мені дуже прикро, що я з ним не зміг побачитися. Я написав йому незабаром після приїзду, але він мені не відписав. Я б хотів, щоб він умістив свою працю про мене в «Tugodniku Ilustr.», де він пише. Чи бачила Ти ще когось із цих людей? Ейле? Що поробляєш? Коли виїжджаєш?

Писав мені Штурм, що Віткаци виїхав цілковито зламаний. Ти мала б його трохи підтримати, якщо маєш якийсь вплив на нього. Чи не поїдеш до Закопаного?

Дуже сердечно Тебе вітаю і зичу всього доброго

Твій Бруно

Дрогобич, 12. VII. 1938

XXXIV

Дорога Ромо!

Маю на сумлінні щодо Тебе, що не писав Тобі весь час [108]. Розраховую на Твою випробувану вибачливість і добро-

ту. Кілька разів я вже брався було писати, але не знав, утім, де Ти, і боявся, що листівка (я писав звідтіля лише листівки) до Тебе не дійде. Не знаю також, чи Ти тепер у Варшаві, чи, може, є там Стефанек, який отримує Твою пошту?

Я витримав у Парижі сливе 3 тижні, попри те, що вже після 1-го тижня усвідомив, що не здійсно моєї тутешньої програми. Було наївно вирушати так, як я те вчинив, на завоювання найбільш закритого міста у світі. З моєю мовною підготовкою годі було і мріяти про те, щоб установити бодай якийсь контакт із французами. Посольство абсолютно мною не займалося, я зовсім не можу і в майбутньому на нього розраховувати. Окрім того, Париж стояв порожній, – усі кращі мистецькі салони замкнені. Щоправда, я зав'язав стосунки з одним торговцем по вул. Faub. St. Honoré, який хотів улаштувати мені виставку, але пізніше я сам від того відмовився. Попри те, я задоволений, що побував у Парижі, побачив стільки дивовижних речей, побачив бодай раз ізблизька, а не на репродукціях, мистецтво великих епох, – а зрештою, позбувся певних ілюзій щодо світової кар'єри.

Я бачив речі прекрасні, вражаючі і страшні. Велике враження справили на мене чудові парижанки – з товариства і кокотки, свобода звичаїв, темп життя [109]. Не хочу поки що більше писати, поки не знаю, де Ти і як Тобі ведеться? Чи побувала Ти у Криниці? Як себе почуваєш? Як поживає Стефан? Чекаю якоїсь звістки від Тебе, а поки що сердечно вітаю Тебе

Бруно
29.VIII.1938

XXXV

Дорога Ромо!

Напевно, Ти гніваєшся на мене за моє мовчання і за те, що, будучи нещодавно у Варшаві, не відвідав Тебе. Не ображайся на мене, я був дуже коротко (1½ дні) і не бачився ні з ким, як і з Тобою. Викликали мене «Wiadomości», щоб написати певний репортаж [110]. Чому я й потім не написав? Сам не знаю. Я дуже обмежив своє листування. Окрім Гомбровича, я не отримую нічиїх листів – усі мене покинули. Що Ти поробляєш? Як

Твоє здоров'я? Як поживає Стефан? Я б дуже втішився, якби Ти мені щось написала. Нещодавно мене спіткала велика прикрість через Еггу Гаардт, котра виявилася звичайною аферисткою, шантажисткою і шахрайкою. Твою увагу, звернули напевно, на мою статтю про неї в «Tygodniku Ilustr.» №40. Цю статтю вона наполовину сфабрикувала. Я дав їй свого часу на перегляд рукопис, дозволивши вилучити деякі занадто інтимні місця. А та особа вирішила скористатися моїм ім'ям у такий спосіб, що додала абзаци, які були її писаниною, вкрай позбавлені смаку та скандальні за формою. Я борюся з рішенням, чи не опублікувати спростування, оскільки не можу того інакше вчинити, як тільки знищивши її, а я її боюся, бо то особа, здатна на все. Напиши мені, що про це кажуть, і чи відомо, що то фальсифікат [111].

Цього листа я пересилаю через п. Зигфрида Бінштока [112], молодого, талановитого музики, який здобув нещодавно I нагороду на музичному конкурсі за свої джазові композиції.

Пан Біншток уперше у Варшаві й шукає контактів. Я б дуже втішився, коли б він Тобі сподобався і Ти б трохи ввела його у варшавський світ. Пан Б. є дуже милим і симпатичним молодим чоловіком великої духовної свіжості та певної наївності, яка ворожить дуже добрий розвиток.

Сердечно Тебе вітаю і чекаю від Тебе вісток

Бруно
Дрогобич, 13. X. 1938

XXXVI

Дорога Ромо!

Я написав Тобі за той час 2 листи, які переслав через молодих людей, котрі їхали до Варшави. Можливо, вони не виконали своєї місії. Але я не вважаю, що то мене виправдовує. Моє листування зазнало загального скорочення, і, окрім Гомбровича, я ні з ким не спілкуюся. Я веду життя занадто не відповідне моему рівню. Окрім книжок, які теж скупо доходять (мушу читати те, що є, не можу читати того, що хотів би), у мене немає жодних підпор для мого внутрішнього життя, а все навколо тхне невимовною прозою, яка впливає

й на мене своїм брутальним тягарем. Жодної прогулянки з милою особою, жодної години спокійного і погідного споглядання, – все зіпсуте щоденними турботами і прозою. Гадаю, що продуктивні творці відгороджуються від свого оточення певним укладом життя, певною організацією своєї повсякденності, яка не допускає до них прози буденного життя, фаху тощо. Я дуже потерпаю від браку такого укладу, неспроможності взяти себе в такі карби. Слід, скажімо, відгородити своє внутрішнє життя, не дозволяти, щоб там гніздилися живоїди посполитих гризот. Колись мене боронила своєрідна сліпота, в мене були шори при очах, як у запряженого коня. Тепер дійсність здолала мене й увірвалася всередину.

Доведеться, втім, серйозно задуматися про захист мого інтимного внутрішнього життя і створення якоїсь фортифікації у формі регулярної розумової праці.

На 4-денні канікули нікуди не виїжджаю. Проведу їх, здається, дуже сумно – вдома.

Як ся маєш? Як Твоє здоров'я? Як розважаєшся? Чи підтримуєш широкі стосунки з письменниками? Чи знаєш, що Віткаци помирився зі своєю приятелькою [113]?

Чи чула Ти щось про скандал, який мені облаштувала Егга Гаардт, опублікувавши під моїм ім'ям статтю, майже наповнину сфабриковану нею? При нагоді розповім Тобі, що спонукало мене залишити це фальшування без наслідків і не бабратися далі в цій справі.

Напиши мені про себе і про все, що навколо Тебе діється. Дуже сердечно Тебе вітаю

Бруно
29. X. 1938

XXXVII

Дорога Ромо!

Мене вже давно мучили докори сумління, що я Тобі не відповів. Це трапилося аж ніяк не з тих причин, які Ти наводиш. Чому б то мене мала разити Твоя реакція на стосунки? Хіба я не відчуваю цього, і чи бодай хтось буває вищим від цього? Не роби з мене якоїсь вежки зі слонов'ї кості і не приписуй

мені потребу якогось культу моєї особи чи мого артистизму, які мені чужі. Ти вважаєш митців якимись особливими створіннями, які невідь за що ображаються і з якими не можна бути достатньо обережним у поведженні. Це зовсім не так. У повсякденному житті я – абсолютно нормальний чоловік.

За ласкаву Твою щедрю гостинність дякую сердечно. Я нею не скористаюся тепер, бо зрозумів, що виїзди мені не дають нічого, крім утоми. Нещодавно я слабував – на серце. Гадаю, що вже минулося, але мені залишилася страхітлива нервозність і депресія – особливо вранці. Що робити.

Ліберверт незабаром виїжджає до Парижа на тривалий побут. Чи бачиш Ти його іноді?

Як живеш? Як Твоє еротичне життя? Чи не маєш із тим надмірних складнощів? З ким зустрічаєшся?

Сердечно Тебе вітаю і зичу щасливого Нового Року та всього доброго!

Бруно Шульц
Дрогобич, 26. XII. 1938

XXXVIII

Дорога Ромо!

Твій лист засмутив мене і пригнітив. Я не міг одразу відписати, бо я в сильній депресії, цим разом навіть не тільки моральній, а в якомусь занепаді всього мого ества. Уже 6 тижнів я хворий, тобто відчуваю себе хворим, тоді як лікарі не знаходять підстав для такого поганого самопочуття. Але я переконаний, що в моєму організмі діється щось лихе, поки що непомітне для лікарів. Я боюся якогось серйозного захворювання. Попри оте моє постійне занепокоєння і смуток, Твій лист справив на мене дуже гнітюче враження. Гадаю, що Ти писала його в мить великого розчарування. Тоді нам усе життя здається недоречним, ланцюгом хиб і помилок. Думаю, що кожен має саме своє життя, таке, яке йому пасує, і тільки на таке має право. Ми не могли б жити інакше, ніж жили. От лишень, баланс усього життя, якщо ми його в певний момент підбиваємо, завжди рівний нулеві. В кожному разі, таке «балансування» свідчить про глибоку депресію.

Щодо Твоєї посади, то справді сумно. Може би, це могло стати поворотним моментом у Твоєму житті, може б, Ти змогла помиритися з чоловіком і повернутися до нього? Чи це виключено? Ти мала би свого Стефана завжди поруч і була би щаслива.

Природно, я не можу щось Тобі радити у справі посади. Ти сама все краще знаєш, куди звернутися і що чинити. Аби лиш Твоє самопочуття покращилося і Твоя вітальна сила відновила рівновагу.

Прецінь, Ти маєш доволі заможну родину, вони мусять Тобі допомогти. Мені б хотілося невдовзі отримати від Тебе лист із кращими новинами.

Я, попри мою хворобу, депресію і школу, яка мене мучить і виснажує, досить активний духовно і дуже збуджений. Тепер не пишу. Малюю. Два тижні тому я написав Мортковичу [114], чи не було якої монографії про німецького художника *Карла Гофера* [115], яку б я охоче замовив. Я не отримав жодної відповіді. Може б, Ти була така добра спитати при нагоді, чи не можна було б це замовити, і яку ціну правлять. Мені йдеться головним чином про ілюстративний матеріал (скільки ілюстрацій?). Мені це необхідно.

Не пишу більше, бо це мене втомлює. Дай про себе знати найближчим часом. Вітаю Тебе сердечно і зичу всього доброго

Бруно

Дрогобич, 21. I. 1939

Я чув, що в «Piórze» була стаття Фриде з нападками на мене [116]. Чи дуже жахлива? Якщо так, то я не хочу її читати. По суті справи, мене це мало зараз обходить.

XXXIX

Дорога Ромо!

Далебі, мені здавалося, що Ти забула про мене. Яюсь так трапилося, що таке численне й рййне гроно моїх приятелів значно порідшало, контакти послабли, і я наче знову простую до тих партій і сфер долі, де панує самотність. Як колись. Іноді це сповнює мене смутком і страхом перед пусткою, а

іншим разом вабить мене якоюсь таємною, зноюю з давніх-давен спокуюсою.

Що сталося, що після такої тривалої перерви Ти написала знову? Я вже й боюся якось приїхати до Варшави. Боюся контактів і людей. Найбільш охоче я б усунувся з якоюсь однією людиною в тиху заводь і взявся, як Пруст, до остаточного формулювання мого світу. Упродовж певного часу я знаходив опору в думці, що наступного року піду на пенсію (40 відсотків платні). Тепер я полишив цю думку з уваги на родину, якої б не зміг прогодувати.

Маю клопіт із вибором місця проведення відпустки. У мене вкрай обмежені засоби (не маю ще нічого, позичу собі). Я б хотів тиші й самотності, але не цілковитої. Одна чи 2 особи, які б не надто бентежили. Що ти маєш намір зробити з канікулами?

Просив мене Гомбрович, щоб я виправдав його перед Тобою, бо він Тобі не вклонився. Трапилося [це] через його фатальну зорову пам'ять, яка його часто підводить. Чи знаєш ти у Варшаві доброго невропатолога, який би погодився лікувати мене безкоштовно? Я абсолютно хворий – якийсь розлад, якийсь початок меланхолії, розпач, смуток, відчуття неминучої поразки, неодмінної втрати... Треба було би порадитися. Але я не вірю в лікарів.

Про мої плани та роботи не пишу, не можу писати. Надто мене це дратує, і я не можу про це спокійно говорити. Не заведьбуй мене так надовго. Напиши щось колись!

Сердечно Тебе вітаю

Бруно Шульц
червень 1939

Примітки Єжи Фіцовського

Романа Гальперн (Romana Halpern, 1900-1944) – дочка відомого польського журналіста Александра Кеніґа; не закінчивши навчання в Театральній школі – як і її чоловік, Мацей Гальперн (з яким вона пізніше розлучилася), – працювала у Варшаві, в бюро інституції, пов'язаної з кіно, яка, мабуть, займалася імпортом кінофільмів,

їхньою обробкою і поширенням; працювала також секретаркою в різних установах. Шанувальниця літератури й мистецтва, обертала-ся в літературно-мистецьких колах польської столиці, брала участь, а іноді виступала співorganizатором мистецьких заходів, зустрічей із авторами, виступів письменників. Певний час була близькою подругою Станіслава Ігнація Віткевича, завдяки котрому познайомилася з Шульцом – ймовірно, у Варшаві взимку 1936 року, на початку своєї шестимісячної відпустки.

У листах Шульца для Гальперн, поруч із літературними питаннями, які той часто піднімав, натрапляючи з її боку на відгук і розуміння, чимало місця посідають різні прохання – чи то йдеться про допомогу в отриманні паспорта, коли він мав їхати до Франції, чи про запит до міністерства у зв'язку з арештом за кордоном колишнього Шульцового учня, чи про участь у пошуках роботи у Варшаві, укладення шлюбу в Катовицях тощо. Відома своїм ентузіазмом, коли треба було допомогти словом і дією, Романа Гальперн радила, інформувала, подавала запити, залагоджувала різні справи, не ухилаючись від участі в жодній зі справ, із якими звертався до неї безпорадний дрогобичанин.

Знайомство і листування тривали понад три роки; Шульц відвідував свого друга і повірницю у Варшаві, в її квартирі по вулиці Фоша 6, а пізніше – від 1938 року – на Ясній, 17, де висіло кільканадцять її портретів, виконаних Віткевичем.

Під час нацистської окупації Гальперн опинилася у Варшавському геті, після першої великої операції винищення в липні 1942 року втекла звідти, незабаром після втечі сина Стефана, котрого згодом умістила в інтернаті сільськогосподарської школи неподалік Кельце. Сама вона перебралася до Кракова, де – добре володіючи німецькою, французькою, англійською, російською мовами та стенографією – під іменем Яніни Соколовської (таке прізвище фігурувало в її фальшивих документах) влаштувалася на роботу в німецьку імпоротно-експортну компанію.

У вересні 1944 року, начебто впізнана знайомою, переселенкою з Варшави, була нею видана гестапо. Заарештована, ув'язнена в тюрмі на Монтелюпіх, до самої смерті – як розповідали жінки з тієї ж камери, – попри важкі, майже безперервні допити, не визнала свого «неарійського» походження. Встигла ще передати синові прощальну записку і загинула незадовго до звільнення Кракова, розстріляна гестапо.

Листи Шульца до Романи Гальперн складають найбільший епістолярний комплекс, що вцілів. Вони збереглися у варшавському помешканні по вул. Ясній, 17, яке – після переїзду Гальперн до гето – зайняла її знайома. Цей будинок, який існує й досі, не згорів під час Варшавського Повстання і, хоч як дивно, не був підпалений німцями після поразки Повстання. Після визволення Варшави в покинутому помешканні були знайдені розсіпані на підлозі листи Шульца.

Вони перейшли у посідання доктора Стівена Дж. Говарда (таке ім'я тепер носить син адресатки листів), котрий мешкає у Сполучених Штатах. Доктор Говард надав мені доступ до них (у формі фотокопій) у 1961 році, а пізніше переказав їх до колекції музею літератури імені Адама Міцкевича у Варшаві.

¹ Райнер Марія Рільке (1875–1926) – австрійський поет і прозаїк, автор «Книги образів» (1902), «Часослова» (1905), «Пісні про кохання і смерть корнета Крістофа Рільке» (1906), «Нових віршів» (1907-1908), роману «Мальте» (1910), «Дуїнянських елегій» (1923) і «Сонетів до Орфея» (1923). Шульц вважав його своїм духовним патроном у мистецтві; він читав його твори в німецькому оригіналі та не розлучався з ними, до самої смерті повертаючись до читання віршів і прози цього письменника, котрого Шульц вважав найвидатнішим, поруч із Т. Манном, творцем в європейській літературі ХХ ст.

² Юзефіна Шелінська (1905-1991), Юна, була нареченою Бруно Шульца; походила з родини полонізованих євреїв, котрі своє родове прізвище Шренцель (Schrenzel) змінили на Шелінські. Народилася в Бережанах на Тернопілля, мешкала в Янові (тепер Івано-Франкове) на Львівщині, вивчала польську філологію та історію мистецтва у Львівському університеті. Після 1930 року отримала посаду вчительки польської мови у II змішаній гімназії ім. Генрика Сенкевича у Дрогобичі. У 1933 році познайомилася з Шульцом, через два роки вони заручилися, але одружитися їм завадила різниця конфесій, католицького та юдейського віросповідання, яку не вдалося подолати (з точки зору тогочасного законодавства), хоча Шульц вийшов задля цього з юдейської релігійної громади (див. посилання 4). Шелінська покинула Дрогобич, улаштувавшись завдяки зусиллям і підтримці друзів Шульца на посаду в Центральному статистичному управлінні у Варшаві, з тим, щоб і Шульц міг переїхати до сто-

лиці. Проте виявилось, що прив'язаність Шульца до рідного міста незнищенна, а покинути його він не може. Короткий, приблизно дворічний зв'язок закінчився розставанням після спроби самогубства Шелінської в перші дні 1937 року. У роки нацистської окупації переховувалась у Варшаві та околицях, а після війни оселилася в Гданську, де працювала керівником головної бібліотеки місцевої вищої педагогічної школи. До смерті залишалася самотньою. 11 липня 1991 року, коли їй виповнилося вісімдесят шість років, вдруге наклала на себе руки, проковтнувши, як і п'ятдесят п'ять років тому, значну дозу снодійного – тим разом її не вдалося врятувати. (Див.: А. Bejowicz. *Zerwane zaręczyny z panną J.* // *Teatr pamięci Brunona Schulza*. Pod. red. J. Ciechowicza i H. Kasjaniuk. Гдиня, 1993, s. 94-107).

³ Ідеться про Тадеуша Штурм де Штрема (1892-1968) – польського громадського діяча, члена Польської соціалістичної партії з 1912 року, вояка Першої бригади легіонів під командуванням Ю. Пілсудського; в 1920-1939 роках працював у Центральному статистичному управлінні в Варшаві, куди, на прохання Бруно Шульца, взяв на роботу його наречену Юзефину Шелінську. Під час Другої світової війни у підпіллі, пов'язаному із соціалістичним рухом, у роки сталінізму засуджений до тривалого ув'язнення; вийшовши на волю, працював над виданням творів Людвіка Кшивіцького і Людвіка Ландау. Людина з дуже активною суспільною поставою, гуманіст, Штурм де Штрем усе життя безкорисливо допомагав усім навколо, ведучи життя аскета-самітника.

⁴ Ось один із офіційних документів, які стосуються цього питання:
«Дирекція державної гімназії ім. короля Владислава Ягелла у Дрогобичі

20 березня 1936

№ 284/36

Справа: П. Бруно Шульц –
заява про вихід із
юдейського віросповідання

До опікунської ради Львівського шкільного округу у Львові
(Управління кадрів)

Пан Бруно Шульц, постійний учитель тут[ешнього] Закладу, представив Дирекції засвідчення, вміщене на його свідоцтві про на-

родження, що він заявив про вихід із юдейського віросповідання. (Копія цього засвідчення додається).

На запитання директора, як слід розуміти це засвідчення, він відповів, що зараз, заявивши про свій вихід із юдейського віросповідання, він ніде не зголосився до жодної іншої релігійної спільноти, бо вважає себе «позаконфесійним».

Дирекція, повідомляючи про це, просить роз'яснити, чи у зв'язку із тим фактом, що п. Бруно Шульц вийшов із юдейського віросповідання і в даний час вважає себе позаконфесійним, слід вимагати від нього принесення службової присяги за текстом, який міститься в обіжнику опікунської ради А.Ш.О. від 24 квітня 1935 р. [...].

Директор
Тадеуш Каньовський»

⁵ Віткаци – так друзі називали Станіслава Ігнація Віткевича (1885-1939) – одного з найбільш універсальних польських творців ХХ століття, драматурга, прозаїка, філософа, теоретика мистецтва, маляра. Віткевич був першим великим ентузіастам літературної творчості Бруно Шульца, котрий публічно зараховував його до вершин польського письменства уже в 30-х роках ХХ століття, коли книжки початкуючого письменника були зауважені лише у вузьких літературних колах. Віткаци наклав на себе руки 18 вересня 1939 року неподалік від Рівного, дізнавшись про вторгнення Червоної армії в Польщу.

⁶ Див. перший лист добірки.

⁷ «Пенсіонер» – твір, що увійшов до складу тому «Санаторій Під Клепсидрою». Першодрук із шістьма ілюстраціями Шульца у «Wiadomościach Literackich», 1935, № 51-52.

⁸ Повість «Весна», вперше опублікована в журналі «Skamandr» (1936, № LXXIV, LXXV), пізніше увійшла до збірки «Санаторій Під Клепсидрою». В журнальній публікації бракує, на відміну від книжкової, розділу сімнадцятого.

⁹ Андре Жід (1869-1951) – французький письменник. Його знаменитий роман «Льохи Ватикану» (1914) був опублікований у польсько-му перекладі Тадеуша Бой-Желенського в 1936 році (з датою 1937).

¹⁰ Стефанек, Стеф – син Романи Гальперн, у дорослому віці Стівен Дж. Говард (Stephen J. Howard). Після війни, яку пережив, працюючи фальшивими документами, перебрався до Німеччини, а відтак до США, де з часом зайнявся лікарською практикою і став власником психіатричного шпиталю.

¹¹ Рідний брат письменника Ізидор (Ізраель Барух) Шульц (1881–1935) раптово помер 20 січня 1935 року у Львові, після повернення з конференції у Варшаві. Відтоді рідна сестра Бруно, її син і кузина перебували на утриманні в письменника.

¹² Листи Дебори Фогель, у тому числі й усі ті, з яких виводяться «Цинамонові крамниці», знайшлися серед паперів адресатки в її львівському помешканні в 1938 році, а пізніше загинули разом із Деборою Фогель та її сім'єю (див. історію пошуків цих листів у: Є. Фіцовський. *Регіони великої ересі та околиці*, Київ, 2010. С. 202).

¹³ Ідеться про «Wiadomości Literackie».

¹⁴ Ідеться про полемічне листування з Гомбровичем, опубліковане в журналі «Studio», 1936, № 7.

¹⁵ Ідеться про збірку «Санаторій Під Клепсидрою».

¹⁶ Доповіді про Т. Манна Шульц так і не виголосив. Утім, мабуть, цей текст був підготований, як можна висувати з натяків у листі Дебори Фогель до Шульца від 09.01.1939.

¹⁷ Еміль Зегадлович (1888–1941) – польський поет, прозаїк, драматург. Роман «Змори» опублікований у 1935 році.

¹⁸ Головне статистичне управління.

¹⁹ Ідеться про Станіслава Ігнація Віткевича.

²⁰ Самуель Ліберверт (1908–1941?) – молодий маляр, колишній учень Шульца зі школи в Дрогобичі, в 1938 році закінчив Академію красних мистецтв у Варшаві та виїхав до Франції на стипендію. Під час війни служив у польській армії у Франції, після капітуляції потрапив у полон до гітлерівців, убитий у невстановленому місці та часі.

²¹ Ці слова означають, що Романа Гальперн дізналася про спробу самогубства Шелінської, після якої відбувся остаточний розрив між Шульцом і його нареченою.

²² Друга книжка Б.Шульца «Санаторій Під Клепсидрою» з'явилася, попри оптимістичні прогнози, зі значною затримкою: опублікована допіру в листопаді 1937 року.

²³ Коректура «Санаторію Під Клепсидрою».

²⁴ Карін Міхаеліс (1872–1950) – данська романістка. Рецензія не була опублікована в «Wiadomościach Literackich», натомість статтю Шульца про творчість Карін Міхаеліс і Марії Кунцевич «Біля спільної мети» вмістив «Ріон», 1937, № 35

²⁵ Ріхард Вагнер (1813–1883) – німецький композитор, поет і теоретик мистецтва, автор опер і музичних драм (зокрема «Тангейзер», «Лоенгрін», тетралогії «Перстень Нібелунгів»).

²⁶ Мабуть, ішлося про розмови на тему «Санаторію Під Клепсидрою».

²⁷ Ідеться про Юзефину Шелінську, колишню наречену Шульца, котрій Тадеуш Штурм де Штрем допоміг влаштуватися до ГУС.

²⁸ Іаак Фоєрберг (1911–1970), за якого клопотав Шульц, прохаючи йому допомогти, врятуватися, пережив війну і під іменем Ігнацій Кшемєнь працював на польській дипломатичній службі. Помер у Варшаві.

²⁹ Вільгельм Шульц (1910–1943) – племінник письменника, старший син інженера Ізидора Шульца. У 1938 році одружився з Ельжбетою Годлевською та оселився у Варшаві. Коли гітлерівці напали на Польщу, втік до Львова, переховувався у батьків дружини, брав участь у підпільному русі, в 1942 році повернувся до Варшави, а наступного року повірив у провокацію гестапо, яке пропонувало євреям, котрі переховувалися з «арійськими» документами, виїхати за кордон, відтак разом із дружиною й тисячами інших обманутих загинув у газових камерах Аушвіца.

³⁰ Ідеться про Ізаака Фоєрберга.

³¹ Юліан Рамберг – славіст, педагог, директор школи у Варшаві по вул. Лешно, вбитий гітлерівцями у Львові в липні 1941 року.

³² Казимеж Вежинський (1894–1969) – польський поет і прозаїк, співзасновник поетичної групи «Скамандер». Автор збірок віршів: «Олімпійський Лавр», «Гіркий врожай», «Трагічна воля», «Чорний полонез», першої великої біографії Шопена, збірок есе; після війни мешкав у еміграції (США, Італія, Франція, Британія).

³³ Вацлав Чарський (1894–1949) – у 1920-х роках співорганізатор і співвласник видавництва, відтак головний редактор тижневика «Tygodnik Ilustrowany». Помер в еміграції.

³⁴ Вацлав Берент (1873–1940) – польський прозаїк, есеїст і перекладач, автор романів «Озимина», «Порожно», «Живе каміння», перекладів творів Фрідріха Ніцше та Генріка Ібсена.

³⁵ Едмунд Гусерль (1859–1938) – німецький філософ, засновник сучасної феноменології. Шульц цікавився представленим у творчості філософа трансцендентним ідеалізмом, котрий здавався йому близьким до власних поглядів. Інтерес письменника до проблем фе-

номенології спонукав його до пошуку особистих контактів з учнем Гусерля Романом Інгарденом (1893-1970), представником феноменологічного напрямку в польській філософії.

³⁶ Новела «Die Heimkehr» загубилася.

³⁷ Ідеться про невеликий нарис, що містить інформацію про «Ци-намонові крамниці», та їхній короткий аналіз, написаний Шульцом по-німецьки під назвою «Exposé über das Buch «Die Zimtläden» von Bruno Schulz», призначений для потреб італійського видавця, котрий зацікавився б можливістю перекладу та публікації праць Шульца в Італії. Текст експозе в українському перекладі опублікований в: Є. Фіцовський. *Регіони великої ереси та околиці*. С. 165–166.

³⁸ Пропозиція про налагодження контактів із італійськими видавцями містилася в листі імпресарію та публіциста, Жоржа Пінета, приятеля піаністки Марії Хазен, котрий мешкав у Мілані.

³⁹ Марія Каспрович (1892–1968) – третя дружина поета Яна Каспровича, росіянка за походженням, авторка мемуарів «Щоденник» (1958). Після смерті чоловіка до кінця життя мешкала в Гаренді в Пороніно, перетвореній на музей поета.

⁴⁰ Ідеться про новелу «Die Heimkehr».

⁴¹ Марія Рей-Хазен (1900–1966) – видатна польська піаністка, приятелька Б. Шульца, адресатка багатьох його листів (вони загинули під час війни); до війни мешкала в Лодзі, після війни – в Нью-Йорку. Брат М. Хазен Жорж Розенберг опікувався Шульцом у Парижі.

⁴² Ідеться про незадовго до того опублікований роман Вітольда Гомбровича «Фердидурке».

⁴³ Зигмунд Фройд (1856–1939) – австрійський невропатолог і психіатр, засновник психоаналізу.

⁴⁴ Марсель Пруст (1871–1922) – французький письменник, автор роману «В пошуках утраченого часу».

⁴⁵ Марія Кунцевич (1899–1989) – польська письменниця, представниця психологічно-побутового нурту в сучасній польській прозі. В 1938 році запропонувала кандидатуру Б. Шульца на нагороду «Wiadomości Literackich». Шульц є автором трьох оглядових рецензій на її роман «Іноземка» (1936).

⁴⁶ Ізидор Берман (1898–1942) – гімназійний учитель, германіст, доктор філософії, літературний критик, публіцист, поет, сатирик, прозаїк і перекладач німецької літератури на польську (зокрема творів Й. Рота, Г. Кестена, Л. Франка) та польської на німецьку (роман «Сіль землі»

Юзефа Вітліна); був першим перекладачем на польську мову та популяризатором творчості Ф. Кафки; постійний співробітник публікованого у Львові єврейського тижневика польською мовою «*Nasza Opinia*»; публікував критичні статті в часописах «*Wiadomości Literackie*», «*Pologne Litteraire*», «*Skamander*», «*Sygnaly*». В тижневику «*Nasza Opinia*» (1938, № 131) опублікував захоплену рецензію про «Санаторій Під Клепсидрою». В 1938 році заснував у Львові сатиричний тижневик «*Chochoł*». Убитий гітлерівцями у Львові, в Янівському концтаборі.

⁴⁷ Юзеф Вітлін (1896–1976) – польський письменник, поет і перекладач. У 1935 році отримав нагороду польського ПЕН-клубу за переклад «Одіссеї» Гомера, а відтак нагороду «*Wiadomości Literackich*» за роман «Сіль землі» (1935).

⁴⁸ Виступ Шульца у варшавському відділенні Стілки письменників про творчість Вітольда Гомбровича (згадка про виступ у «*Kurjerze Porannym*» 1938, № 16, мистецько-літературний додаток «*Apel*»). Текст виступу Шульца під назвою «Фердидурке» пізніше був опублікований у часописі «*Skamander*», липень-серпень 1938 року.

⁴⁹ Станіслав Брохвич (Козловський) – автор бульварних романів, агент абверу і гестапо. Заколотий у Варшаві стилетом під час окупації за вироком суду польського підпілля.

⁵⁰ Ванда Краген (1893–1982) – польська поетеса і перекладачка, дебютувала томиком віршів «Поза реальністю» (1931), видала низку перекладів, переважно з німецької та англійської літератури.

⁵¹ Гридз – популярне прізвисько засновника і головного редактора «*Wiadomości Literackich*» Мечислава Гридзевського (1894–1970). Повість «Комета» була надрукована у «*Wiadomościach Literackich*», 1938, № 35.

⁵² Ідеться про «Санаторій Під Клепсидрою».

⁵³ Марек Айгер (1899–1940) – літературний критик, поет, перекладач і публіцист, котрий виступав під псевдонімом Стефан Наперський, у 1938–1939 роках редактор і видавець журналу «*Ateneum*». У своєму критичному тексті («*Ateneum*», 1939, № 1) відмовив творчості Б.Шульца в будь-якій художній вартості.

⁵⁴ Нагороду для початкуючих письменників щороку призначала в 1933–1939 роках Польська Академія Літератури.

⁵⁵ Леон Хвістек (1884–1944) – польський логік, математик, філософ, художник, теоретик мистецтва. Був членом групи формістів і теоретиком репрезентованих нею мистецьких тенденцій.

⁵⁶ Егга ван Гаардт (бл. 1914 – бл. 1944) – ім'я та прізвище, які суддя Єжи Бродніцький дав своїй молодій утриманці, котра до знайомства з ним працювала продавщицею в тютюновому кіоску в одному з познанських ресторанів. У колі знайомих він представляв її талановитою художницею-іноземкою, котрої Бродніцький опікується в її творчому розвитку. Він був співорганізатором її виставки та залагодив публікацію її ілюстрацій у низці видань. Уже на початку війни, в 1939 чи 1940 році, пара коханців виїхала за кордон, жінка невдовзі померла у Франції. Лише тоді з'ясувалося, що всі графічні роботи, підписані її ім'ям, створив Єжи Бродніцький – начебто він, працюючи суддею, не міг компрометувати себе творчою діяльністю, відтак Егга ван Гаардт була тільки «вивіскою», яку Єжи перейняв після смерті приятельки як Жорж ван Гаардт. Містифікація була настільки вдалою, що ні Шульц, ні Віткаци, ні інші митці нічого не запідозрили, спілкуючись із загадковою «скандинавкою», котра була дуже симпатичною і мудрою та послугоувалася ламаною польською мовою, і мало хто знав, що вона – малописьменна дочка двірнички, яка ледь закінчила кілька класів початкової школи.

⁵⁷ Ідеться про рукопис повісті «Комета».

⁵⁸ Ванда Мельцер (1896–1972) – польська письменниця, авторка репортажів.

⁵⁹ Ідеться про «Санаторій Під Клепсидрою».

⁶⁰ Артур Сандауер (1913–1989) – польський літературний критик, перекладач, есеїст і прозаїк; родом із Самбора на Львівщині, закінчив факультет класичної філології у Львівському університеті, з Б. Шульцом познайомився до війни, під час війни мешкав у гето, звідки втік і переховувався; чимало писав і публікував про Б.Шульца, зокрема у Франції.

⁶¹ Дочка професора Леона Хвістека.

⁶² Шульц помилявся. Йозеф Вітлін не висував кандидатуру книжки Шульца на нагороду «Wiadomości Literackich». Він згадав її як член журі лише на третьому місці, як і Марія Домбровська. Тільки Марія Кунцевич заявила про «Санаторій Під Клепсидрою» як про книгу, гідну першої нагороди.

⁶³ «Chochoł» – львівський сатиричний тижневик, який видавав у 1938 році Ізидор Берман. У першому числі «Chochoła» була опублікована пародія Вільгельма Корайбовського «*A la manière de... Bruno Schulz*».

⁶⁴ Вільгельм (Єжи, Едвард) Корабайовський, справжнє прізвище Вінт (бл. 1900-1944) – польський публіцист, сатирик, літературний критик, театрознавець і актор. Публікував рецензії (у т.ч. на «Цинамонові крамниці» у журналі «Nowe Czasy», (1935, № 23), нариси та фейлетони в часописах «Nowe Czasy», «Sygnały», «Szpilki», «Pion», «Droga», «Kurier Poranny», «Tygodnik Ilustrowany». В регулярній радіопередачі «На веселій львівській хвилі» виступав у ролі «радника Стронця», водночас сам писав до неї тексти. У першому номері тижневика «Chochoł» опублікував пародію на прозу Б. Шульца. Замучений в центральному управлінні гестапо у Варшаві на алеї Шуха у перші дні серпня 1944 року, під час Варшавського Повстання.

⁶⁵ Стаття опублікована в «Pion»'і, 1938, № 5.

⁶⁶ Ян Еміль Сківський (1894–1956) – польський журналіст, літературний критик. Під час нацистської окупації був редактором колаборантської газети, співробітником управління гітлерівської пропаганди (Reichspropagandaamt). Від 1945 року на Заході, заочно засуджений до довічного ув'язнення, помер у Венесуелі. Статті Сківського про Гомбровича: «Куряча грудинка» («Kronika Polski i Świata», 1938, № 2), «Ще шматочок курячої грудинки» (там само, № 3).

⁶⁷ Станіслав П'ясецький (1900–1941) – діяч праворадикальної організації НРТ, націоналістичний публіцист, головний редактор тижневика «Prosto z Mostu», розстріляний гітлерівцями в тюрмі Пальміри.

⁶⁸ Див. примітку 56.

⁶⁹ Листування між Б. Шульцом і Т. Манном (обмін кількома (?) листами) почалося, ймовірно, в 1939 році, було перерване початком війни. Томас Манн (1875–1955) – видатний німецький письменник, лауреат Нобелівської премії, автор новел, оповідань, щоденників і романів (у т.ч. «Будденброки», «Чарівна гора», «Доктор Фаустус»). Шульц вважав Т. Манна найвидатнішим письменником сучасності, читав його твори в оригіналі, предметом його найбільшого захоплення були перші книги епопеї «Йосиф і його брати» (1933-1943), які він називав «Історіями Якова».

⁷⁰ Нагороду «Wiadomości Literackich» в 1938 році отримав Єжи Васютинський за роман «Коперник» (1937).

⁷¹ Шульц писав рецензії на твори іноземної белетристики з квітня 1936 до вересня 1937 року. Він обирав лише 3-поміж кількох назв, запропонованих редакцією, отож добірку рецензованих ним книжок

не варто розглядати як твори, репрезентативні для його літературних смаків.

⁷² Енрі де Монтерлан (1896–1972) – французький письменник. Цикл його романів «Дівчата» з'явився у польському перекладі в 1937 році. Видання містило три томи, останній четвертий не був виданий польською мовою (оригінал французькою з'явився в 1939).

⁷³ Шульц повертається до питання нагороди «Wiadomości Literackich».

⁷⁴ Леон Поміровський (1891–1943) – польський літературний критик і теоретик літератури. Рецензія Поміровського, згадана Шульцом – «Подолання періоду дозрівання» («Tygodnik Ilustrowany», 1938, № 8).

⁷⁵ Така стаття ніколи не публікувалася в часописі «Skamander».

⁷⁶ «Історії Якова» – перші частини епопеї Т. Манна «Йосиф і його брати» (1933–1943).

⁷⁷ Написану німецькою мовою новелу «Die Heimkehr» начебто відвезла до Цюріха мати Єжи Бродницького, приятеля Егги ван Гардт.

⁷⁸ Рецензія Ізидора Бермана з'явилася в «Naszej Opinii» (а не у часописі «Opinia», як пише Шульц у наступному листі), єврейському політичному, суспільному та літературному тижневику, який виходив у Львові польською мовою в 1931–1939 роках.

⁷⁹ Подорож Шульца до Парижа відбулася щойно в серпні 1938 року.

⁸⁰ «Кістер не надсилає мені грошей», – це означає, що видавництво «Rój» зволікає з переказом авторського гонорару за «Санаторій Під Клепсидрою».

⁸¹ Див. примітку 78.

⁸² Маріан Промінський (1908–1971) – польський прозаїк, драматург, критик. Співпрацював із львівським часописом «Sygnały». Рецензія про Шульца опублікована в «Sygnałach», 1938, № 40.

⁸³ Натан Шпігель (1902–1943?) – маляр-пейзажист, член лодзької мистецької групи «Старт»; малював аквареллю, мав виставки в Лондоні. Помер у геті в Лодзі.

⁸⁴ Єжи Райтман (1888–?) – польсько-єврейський поет, публіцист, підприємець, громадський діяч. У 1933 році почав розбудову та облаштування туристично-відпочинкового центру «Засвіти» в Коростові поблизу Сколе, який незабаром став модним

літнім курортом, переважно для єврейської інтелігенції. Шульц увічнив Райтмана у своєму оповіданні «Республіка мрій» в образі Блакитноокого.

⁸⁵ Див. примітку 62. Марія Домбровська (1889–1965) – польська письменниця, есеїстка, представниця нурту великого епічного роману ХХ століття в польській літературі.

⁸⁶ Йдеться про аншлюс – вступ гітлерівських військ до Австрії та окупацію цієї країни. Це трапилося 15 березня 1938 року, тобто лише за п'ять днів до написання листа.

⁸⁷ Шрудборув – курортна місцина поблизу Отвоцька.

⁸⁸ Олдос Гакслі (1894–1963) – англійський письменник, критик і есеїст. Польське видання «Сліпого в Газі» (1936) опубліковане в 1938 році. Шульц написав рецензію на книжку Гакслі «Музика уночі», опубліковану в 1936 році в «Roju» («Мандри скептика», «Tygodnik Piustrowany», 1936, № 6).

⁸⁹ Шульц висловлює у прихованій формі своє занепокоєння у зв'язку з лобіюванням ультраправими та націоналістичними середовищами антисемітських законів і расистськими тенденціями (так звані *numerus clausus*, *numerus nullus*), спрямованими на виключення з публічного життя (скажімо, звільнення з посад у бюджетних установах, в т.ч. школах) громадян єврейської національності та єврейського походження.

⁹⁰ В Кудові, на той час німецькому курорті, Шульц побував ще до початку учительської кар'єри, в 1923 році.

⁹¹ Стаття В. Гомбровича «Творчість Бруно Шульца» опублікована в газеті «Kurier Poranny» 1938, nr 112 (Dodatek Artystyczno-Literacki «Apel», nr 31).

⁹² Стефан Отвіновський (1910-1976) – польський прозаїк, драматург і журналіст. Отвіновський нічого не публікував про Шульца в «Czas»'і.

⁹³ Інформація помилкова – в «Prosto z Mostu» ніколи не публікувалися жодні прихильні Шульцові рецензії, ні Лашовського, ні будь-кого іншого.

⁹⁴ Ізабелла (Зюна) Герман (1902-1964) в своєму домі у Львові провадила своєрідний мистецький салон, де зустрічалися малярі, письменники та актори. Після німецької окупації Львова в 1941 році опинилася в геті, звідки друзі перевезли її до Варшави, де вона мешкала до кінця окупації під зміненим прізвищем Чермакова. Після війни

займалася перекладами і культурною журналістикою під псевдонімом Феліція, написала спогади про Бруно Шульца.

⁹⁵ Жуль Ромен, справжнє прізвище Луї Фарігуль (1885–1972) – французький поет, письменник, творець програми унанімізму в літературі. Зустріч із Роменом у Парижі не відбулося.

⁹⁶ Маріан Ейле (1910–1984) – художник-графік, сатирик, публіцист, у тридцятих роках ХХ століття співробітник «Wiadomości Literackich». Після війни упродовж багатьох років редактор тижневика «Przekrój». Вітрина «Wiadomości» рекламувала поточний випуск тижневика.

⁹⁷ Ідеться про Станіслава Ігнація Віткевича.

⁹⁸ Рецензія Еміля Брайтера з'явилася в «Wiadomościach Literackich», 1938, № 23. Еміль Брайтер (1886–1943) – польський юрист, журналіст, літературний критик, співробітник «Wiadomości Literackich», де публікував рецензії на белетристичні твори. Заарештований під Варшавою, де переховувався, убитий гестапо.

⁹⁹ Лист Шульца до «Wiadomości Literackich» був надрукований у № 26 за 19 червня 1938 року.

¹⁰⁰ «Пан Грипс» – герой циклу гумористично-сатиричних малюнків, опублікованих в «Wiadomościach Literackich».

¹⁰¹ Войцех Натансон (1904–1996) – польський літературний і театральний критик, перекладач французької літератури, публіцист, пов'язаний з газетою «Czas».

¹⁰² Ян Лехонь, псевдонім Лешека Серафіновича, (1899–1956) – поет, член-співзасновник поетичної групи «Скамандер», у той час аташе з питань культури в польському посольстві в Парижі.

¹⁰³ Казимира Рихтер (1899-1963) – польська актриса, котра спеціалізувалася на поетичній декламації; її високо цінували багато письменників, зокрема Шульц, котрий переконав її ширше використовувати у репертуарі вірші Болеслава Лешмяна.

¹⁰⁴ Менахим і Ефраїм Зайденбойтель (1903–1945) – брати-близнюки, художники. Разом малювали численні образи, які підписували тільки прізвищем. Автори натюрмортів, краєвидів містечок, фігурних композицій. Під час гітлерівської окупації опинилися в гето Білостока, були свідками загибелі бл. 60 000 його мешканців, виявилися в числі останніх близько трьохсот євреїв, котрі залишилися в живих після ліквідації гета в 1943 році. Перебували в кількох таборах, врешті опинилися у Флосенбургу. У квітні 1945 року, напередодні при-

ходу союзних військ були розстріляні наглядачами разом із іншими в'язнями.

¹⁰⁵ Рецензія Владзімежа П'єтшака «Плющ на руїнах» була опублікована в «Prosto z Mostu», 1938, nr 27. Окреслення цієї рецензії як «не надто прихильна» – вкрай лагідне. Ось деякі цитати: «Є щось інфантильне в цьому старечому руйнівному погляді», «Шульц – саме він – збіднює світ [...]. Який убогий той набоб», «Ця хвора самотність невинуватана, її слід пояснити діагнозом, оцінкою умов, а не потребою».

¹⁰⁶ Болеслав Лешмян (1878-1937) – польський поет. Творча фантазія, роль міфу в поезії Лешмяна чинять із нього творчу особистість, так само автономну і майже деміургічну, як у випадку Шульца – при усій неспівмірності світів «Тинистого напою» і «Цинамонових крамниць». «Луку» (1920) й «Тинистий напій» (1936) Лешмяна Шульц мав у своїй книгозбірні. Примірник «Луки» він, утім, подарував нареченій, отож мабуть замовив новий примірник, бо завжди захоплювався доробком Лешмяна.

¹⁰⁷ Ідеться про Вільгельма Корабйовського. Див. примітку 64.

¹⁰⁸ Згадана перерва в листуванні охоплює період перебування Шульца в Парижі.

¹⁰⁹ Докладніше про мандрівку в Париж див.: Є. Фіцовський. *Регіони великої ереси та околиці*. С. 80-81.

¹¹⁰ То мав бути своєрідний репортаж-враження від варшавських архівів; текст так і не був написаний.

¹¹¹ Шульц так ніколи й не спростував і не викрив афери Еггі ван Гаардт. Стосунки між художницею та письменником були розірвані. Див. також примітку 56.

¹¹² Зигфрид Біншток – музикант, переможець джазового композиторського конкурсу в Криниці в 1938 році. У роки війни перебував у СРСР, у складі Червоної армії разом із фронтом в 1944 р. потрапив до Дрогобича, де дізнався про трагічну загибель усієї родини. Опинившись у Італії, отримав стипендію для вивчення музики в Римі. Пізніше мешкав у Ізраїлі та США, де й надалі займався джазом і гастролував.

¹¹³ Ідеться про особу, котра супроводжувала Віткевича під час останньої втечі й стала свідком самогубства письменника, вчиненого 18 вересня 1939 р.

¹¹⁴ Видавництво Якуба Мортковича – заслужена видавнича марка, що існувала з 1912 року.

¹¹⁵ Карл Гофер (1878–1955) – німецький маляр і графік. Творив фігурні композиції та пейзажі, займався також літографією. Його роботам притаманні риси символізму та експресивного візіонерства.

¹¹⁶ Щомісячник «Pióro» (1939, № 1) опублікував статтю Людвіка Фриде «Про «Фердидурке» Гомбровича», де були три речення, які зневажливо відгукувалися про творчість Шульца. Людвік Фриде (1912–1942) – літературний критик і есеїст, убитий гітлерівцями в Новоґрудеку.

Переклав Андрій Павлишин

Переклад здійснено за виданням: В. Schulz, *Księga listów / Zebrał i przygotował do druku Jerzy Ficowski, wydanie drugie, przejrzane i uzupełnione. Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2002. S. 126–177, 321–332.*